

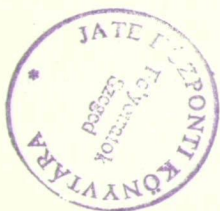
TESTRŐSZNEVEKBŐL ALAKULT MÉRTEKNEVEINK TÖRTÉNETE

Bölcsészdoktori értekezés

Készítette:

dr. VELCSOV MÁRTONNÉ

1958.

Diss. TB 641

Testrésznevekből alakult mértékneveink története

I. Arasz

Régi mértékjelölésre szolgáló szavaink közül több eredetileg csupán egy-egy testrész neve volt, testrésznévből alakult később mértékjelölővé. Az ujj, hüvelyk, tenyér, marok~marék, könyök, láb szók hallatára egy-egy testrész képzeete merül fel tudatunkban először ma is, bár a magyar nyelvközösség minden tagja ismeri e szavak /és -nyi képzős származékaik/ mértékjelölő szerepét is.

Testrészneveknek mértékmeghatározásra való alkalmazása igen régen, még a fgr. vagy talán az uráli együttélés korában kialakulhatott.

Öl és arasz mértékneveinket is a testrésznevekből keletkezettek között tartja számon a nyelvtudomány. Ezeknek a szavaknak a rokonnyelvi megfelelőekkel való összehasonlítása azt mutatja, hogy az eredeti testrészs jelentést már a fgr. korban kezdte háttérbe szorítani a mérték jelentés. Bárczi Géza "A magyar szókincs eredete" című egyetemi tankönyvében is ezt írja finnugor őseinkről: Mértékük az arasz és az öl lehetett"/Bárczi: A magyar szókincs eredete², 15/. Tehát az arasz és az öl már a fgr. korban is szolgált mértékjelölésre. Más fgr. eredetű testrészneveink rokonnyelvi megfelelőinél is megtaláljuk a mértékjelölő szerepet. Ez is azt mutatja, hogy a testrészneveknek ilyen alkalmazása nagyon régi. Pl. könyök szavunkról Bárczi a Szófejtő Szótárban a következőket írja: "könyök.....valószínűleg fgr.er. töből vö.vog. konlōwl 'alsókar', o. kunnaj 'ua' f. kyynärä 'rőf',..." /Szóf.Sz.176/. Könyök szavunk feltehető finn megfelelője tehát már mértékjelölő szó, a magyarban még megvan mindkét jelentése.

Az illető testrésznevek jelentéskörének ilyen bővülését meg kellett előznie egy olyan nyelvéllapotnak, amelyben a testrészneveknek még nem volt "elvont" mérték jelentése, csak alkalomszerűen használták őket mértékjelölésre vagy inkább hasonlításra.

Konkrét tárgyak, testrészek, esetleg cselekvésnevek mai nyelvhasználatunkban is jelölhetik alkalomszerűen valaminak a mértékét, nagyságát vagy valamilyen távolságot. Gondoljunk az efféle kifejezésekre: bokáig ér, egy lépésre volt tőle.

Az ezekhez hasonló szemléletes kifejezések igen gyakoriak különösen a népnyelvben, melynek egyik jellemzője éppen a szemléletesség. Népmeséinkben bőségesen találunk ilyeneket:

"Ezután kimentek a rézmezőre birkózni, hol Hüvelypiczi a Sárkányt harmadszorra egész nyakig lenyomta és fejeit leszedgette, a leányt pedig itt hagyta, míg mind ki nem szabadította." /M.Népkölt.Gyűjt. XIII,21; Hüvej-piczi című mese/.

"Mikor az kiugrott, akkor a Jankót mög belevágta egész a hónalláig" /M.Népkölt.Gyűjt. VI,355; Medve Jankó című mese/.

"Csapdosták ők egymást, kit hónallvig, kit térgyig, míg osztann Hajnal mébharagudott, a gyűrőt se kellett meffordítani, úgy lővágta a sárkánt, hogy nyakig beleszorút a földbe. /i.m. IX,6; Este, Éjfél meg Hajnal című mese/.

"Birkóztak ők, de eleintenn sehoossé ment egyikének se. Hun Hajnal vót térgyig a földbe, hun a sárkány, hun Hajnal nyakig, hun a sárkány." /i.m. IX,9; Este, Éjfél meg Hajnal című mese/.

"A Jankót belevágta egész bokájáig abba rézszűrűbe"/i.m.

VI, 355; Medve Jankó című mese/.

"Jönnek haza délbe a társak, s hát ott látták Kőmorzsálót tehetetlenkedni térgyig a földbe." /Nyr. XXXVII, 368; Erős János című mese/.

"Hanem az araszkorá embernek se kelle ennél több, kapta faegyenesítőt, s úgy teremte ahajt le, hogy derékig süppedett a földbe." /Nyr. XXXVII, 368; Erős János című mese/.

"Hanem e csak annyi is vót né, mind a többi, csakhogy eszt má nyakig csapta a földbe." /Nyr. XXXVII, 368; Erős János című mese/.

Ezekben a meserészletekben a nyak, könny, derék, térd testrésznevekből -ig raggal alakult mértékhatározók rendeltetése az, hogy a mesemondó segítségükkel elképzeltesse hallgatóival, milyen erős volt meséjének egyik vagy másik szereplője, s hogy a főhős milyen nagy küzdelmet folytatott ellenségével. Az illető testrésznevek konkrétan, elevenebben mutatják a kifejtett erő nagyságát, mint ha valamilyen általánosan használt mértékjelölő kifejezést említett volna a mesélő, pl. 'egy vagy másfél méter mélyre vágta egymást a földbe'. Pedig az említett testrészneveknek nincs önmagukban mérték-jelentésük, csak alkalomszerűen veszik azt fel.

Nemcsak a népnyelvben ismertek az ilyen kifejezések. Irodalmi nyelvünk is használ efféléket. Jókai, a nagy mesemondó is szereti az ilyenfajta szemléltetést. Így ír pl. az Egy magyar nábob-ban:

"A szőke báró Berky Tivadar, a ki különczöt játszik, nyergelve ül a székre, félszeműveggel pislog, inggalérát az orráig ereszti s maga is azt hiszi magáról, hogy különös ember". /Jókai

M. Művei, Cent.kiad.IV,: Egy magyar nábob I, 73/.

"Miközben már csak alig ötven lépésnyire voltak, hirtelen nagyot gurrantott ostorával az idegen, mire a megriadt paripa három nekidühödött szökést téve, egy egész fejével előzte meg Márton lovát, s ez a különbség egész a pályacézélig változatlanul megmaradt közöttük, bár a pünkösdi király korbácanyéllal verte is tajtékzó paripáját./Jókai M.Művei, Cent.kiad.IV,: Egy magyar nábob I, 123-4/.

Nemcsak a testrészneveknek lehet a nyelvben ilyen szerepe. A beszélő vagy az író erre a célra sokszor felhasználja olyan tárgyak vagy cselekvések nevét, melyeknek nagy vagy kicsiny, rövid vagy hosszú volta, mondhatnánk így is: mértéke mindenki számára jól ismert.

Kódexeink nyelvében, a régi magyar nyelvben ezt ugyanúgy megtaláljuk, mint a mai magyar nyelvben. A lábnyom, a talp nagysága, egy lövés vagy hajítás távolsága ha nem jelöli is meg pontosan a nagyságot vagy távolságot, igen alkalmas arra, hogy segítségével fogalmat alkothasson a hallgató vagy olvasó valaminek a méretéről. Az egy hajításnyi föld, egy lövésnyi föld kifejezések igen gyakoriak a kódexekben távolság megjelölésére.

menuen azért tölök egi havta /ne földön orczel //e// ek a földre.... /WeszprK. 53/.

őnmaga el tauozeek eegh havta /ne földön tölök.... /Winklk. 155/.

Es el mene ev tevlék egy kev hagvhta /nera /CornK. 215/.

őnmaga kedeg eltavozek eg hagitta /ne földön ő tölök /Nádk 171-72/.

Es mykoron vona wgy mynt egy lewe /neere az zarasztwl /Érdy K. 314/.

De mykoron egy leve ny földön menneenek mellőle hallanak nagy dörghe^eőket /ÉrdyK. 314/.

Es ylee le biw es tawol hozya, mynt egy nyi lewee neere /JordK. IX.b./.

Ugyanigy a lábnyom s a bel^ele képzett lábnyomdék meg a talpaljányi kifejezések:

Es vallara adak a nagy keresztfat melvnek hozza tizenötöd lab nyomni vala /Weszpr.K. 95-96/.

myt ha^enalnac teneköd akoron aföldnee lele^ege: a^eoc zölöc: a vara^eoc: es az erős kóuarac: mikoron eföldből töbet nem vallaz: hanem őac het lab nyomdoknevat /SzékK. 272/.

Egy talp allyane földuel nem bir /Decsi Adag.3o.342 NySz/

A tűhegy kicsinysege, a szempillantás időtartamának rövidsege szintén igen alkalmas arra, hogy valaminek kicsi voltát vagy a nehezen megfogható idő rövidségét szemléltesse:

...Vghog, leltethetic vala az en megfeszült te^etőmben őac eg tö hegne || helees, hog holot ke^eserű^eeges ferelmes faydalmanal telyes nem volna /NagyszK. 46-47/.

...őac eg tö hegne vdot sem hag^e kyról: zamot nem vönne: /DebrK. 392/.

...hog őac eg ka zem pillanta ni vdö es heyaba elnemulnelec: /TelK. 52/.

A mértékmegnevezésnek ez a módja mind a régi, mind a mai magyar nyelvben nem más, mint hasonlítás. Ezt mutatják az olyan népnyelvből való mértékmeghatározások, amelyeknek nyelvi formája is hasonlat. Ilyenek például a következők:

"Azalatt má gyött a sárkány, a buzogánya az előbb esett le. Félvágott olyan földet, mint egy ház hely." /M.Népkölt.Gyűjt.

IX, 8; Este, "Ifél meg Hajnal című mese". A "felvágott föld" nagyságát, mennviségét hasonlítja egy ház hely nagyságához a mesélő, ezzel a hasonlattal szemlélteti a mondottakat.

Ugyanebben a mesében találjuk ezt is:

"Hozott is a lány olyan kőkenyeret, mint egy kerek boglya még olyan fakést, mint egy nass szá deszka". /M. Népkölt. Gyűjt. IX, 8; Este, "Ifél, meg Hajnal című mese". Egészen nyilvánvaló, hogy a kőkenyernek nemcsak az alakját, hanem a nagyságát is meg akarja mutatni, el akarja képzeltetni a mesemondó a kerek boglyához való hasonlítással, s a fakésnek a nagy szál deszkához való hasonlósága nem csupán vagy nem elsősorban az alakra, hanem a méretre is vonatkozik. Így is mondhatta volna: "Hozott is a lány olyan nagy kőkenyeret, mint egy boglya, még olyan nagy fakést, mint egy nass szá deszka". De nem így mondta, s hogy nem így mondta, annak az is oka lehet, hogy tudatában elsősorban az összehasonlított dolgot hasonlósága és nem elvont "mértéke" élt.

Az ilyenfajta szóképeknek tehát az a feladatuk, hogy egy elvont fogalmat: nagyságot, kicsiséget, mélységet, magasságot, tévolságot, időtartamot elképzelhetővé, megfoghatóvá tegyenek.

Nemcsak a magyar nyelvjárások érzik a konkrét gondolkodásnak e nyelvi emlékeit. Legközelebbi rokonnelvünk, a manvi nyelv⁵ is bővelkedik az ilyen, hasonlatra épülő, hozzávetőleges mérték-megjelölésekben. Csak néhány jellemző példát említek erre a medvénekekből. Ezekben megfigyelhetjük, hogy az elképzeltetés eszközei a manysi ember környezetében lévő dolgok, éppúgy, amint a magyar népmesékben is:

kär-palit, xasä päkw säwél cul'älti;

rigó nagyságu hosszú toboz nagy számban hull alá;

χār-pāsi jānit loñi

ti χajti,

uj-pāsi jānit loñi

ti χajti.

jávortulok /bikaborju/ nagyságú vadászkutya

futkos im /ott/,

jávorborju nagyságú vadászkutya

futkos im /ott/.

VNGy. III/1, 244

akw-pāl ālné kātā sunsīlilēm:

χār-nārem jānit sairép

ānsīlālī,

Egyik oldalon levő kezét nézdegelem:

bikalapoczka nagyságú fejszét

hordoz /visel/ abban,

VNGy. III/1, 244

ness ālné sāl-t-nawel

sūrlilēm,

ness ālné palāl-nawel

tāslilēm.-

Húsd csupasszá, hāncs vékonyságúvá

fogom leszárítani,

húsd csupasszá, gyökérfonál vékonyságúvá

fogom leaszalni.-

VNGy. III/61, 51-2

Sairép-nal palit vōj-sān

vānit ās āssēt:

Fejszenyél hosszúságú zsiros edényük

volt a hegyi erdőben is;

VNGy. III/1, 235

James pälén, puuñ xum, tit
jüntep-pup jānit askwe silāti.
Jobboldalon; gazdag ember, itten
egy tűfok nagyságu likaoska tetszik elő.

VNGy. III/1, 226-27

Nagyon érdekes a következő adat is, az elbeszélő a maga nagyságához hasonlít:

amki palitem xūrem ūsil pāmél
juwle jāñxipāsem
Magam hosszúságu három lépésnyi távolból
visszafelé fordultam,

VNGy. III/1, 73-74

Arra is találunk példát, hogy időtartamot jelöl meg az énekmondó egészen konkrét módon:

jānkiñ xul pūtsis,
tūjtiñ xul pūt-sis
puñkā tārätimé, sūp-nelmtal ūnli.

Mialatt egy jegeshal az űstben megfőhet,
mialatt egy havas hal az űstben megfőhet,
fejét leeresztve, hallgatagon /szájtalanul-nyelvtelenül/

VNGy. III/1, 62

Ezeket az adatokat olvasva önkénytelenül is arra kell gondolnunk, amit Mészöly olyan szemléletesen fogalmazott meg: "Nyelvtörténeti, különösen alaktani kérdéseink fejtegetésekor észben kell tartanunk, hogy a finnugor korszaknak nyelve primitív ember nyelve volt, úgy is mondhatom: térben látó és térben láttató." /Mészöly: OmSzöv. 167/.

Maga a mértékfogalom a konkrétan gondolkodó primitív ember tudatában nem elvonatkoztatva élt, mindig valaminek a

mértékére gondolt. Ha valaminek a mértékét: nagyságát, hosszát stb. meg akarta nevezni, mindig hasonlított, a megméréndő dolgot hasonlította valami közelében lévő tárgyhoz, legkönnyebben éppen talán a maga valamelyik testrészének jól ismert nagyságához, méretéhez. Ez magyarázza azt, hogy egyes testrésznevek mértéknevekké is váltak, persze csak azok, amelyek által jelölt testrészek a mérésre már önmagukban is alkalmasak. A nyak, derék, testrész önmagában mérésre nem használható, bár vastagságához hasonlítani lehet, /'olyan vastag, mint a derekam', 'derékvastagságú'/, csupán valamely mélység vagy magasság felső határát jelölheti /'nyakig érő víz', 'belevágta derékig a földbe'/, vagy a haj hosszúságát /'derékig érő haj/, stb. Viszont a kéz, a tenyér az ujjak hozzáilleszthetők a megméréndő tárgyhoz - szükség esetén többször is - mérni lehet velük. Míg tehát amazok - jelentésük következtében - megrekedtek a mértékhatározói fokon, ezek önmagukban is jelölhetik valamely dolog nagyságát, s így mértékjelölő szókká válhatnak.

Ennél a jelentésváltozásnál bizonyos fokozatosságot is megfigyelhetünk. A legelső fokozat - mint az eddig felsorolt nyelvi adatok is mutatják - az, amikor csak alkalomszerűen szerepelnek a testrésznevek mértéknevekként.

A jelentésváltozásnak következő fokán a testrésznév még megőrzi eredeti jelentését, de már elvont mértéknévként is használatos. Ilyenek mai nyelvünkben a láb, ujj, hüvelyk stb.

Végül a harmadik fokozat az, amikor a szó eredeti jelentése elhomályosul, s csak a másodlagos, elvont mértéknév-szerepben állandósul. Ilyen mértékjelölő szavunk az

arasz

amelyről azt mondhatjuk, hogy mai magyar nyelvünkben csupán mértéknévként használatos. Már a legelső adat /Schl3zj./ is ezt a jelentését rögzíti,

lár kétségtelen, hogy a nyelvtudat az arasz-t mindig a testrésznevekből alakult mértéknevek között tartotta számon, és tartja számon ma is. Ezt mutatja Benkő Ferenc: Kövek című munkájának következő részletek is 1784-ből: "többire az Ember Nagyságáról vagy a' Mérték véve, ilyen a' Láb, Arasz, Tenyér, Hüvelyk st mellvekből készültek a' Községséges mértékek" /i.m. 133⁺/.

Kérdés az, mi az arasz eredeti jelentése, melyik testrész neve volt eredetileg. Erre a kérdésre próbálok dolgozatomban feleletet adni.

Az arasz előfordulása, jelentése, alakváltozatai

Az arasz szóra igen korai adataink vannak. Az EtSz. szerint ".1. első /kétes tulajdonnévi/ adat 1095 /XIII.sz.: oraz OklSz.: első köznévi Schl.szój." /i.m. I, 123/.

A Schlögl szójegyzék említett adata /1400-1410 tájáról/ a következő: "393. palmas - araz-arasz" /vö. Szamoto: A Schlögl magyar szójegyzék, 23/.

Az OklSz. 1443-ből idézi a szóra a következő adatot, amely az arasz-nak mértékjelentését értelmezi is: "Duo vasa vinorum quorum quodlibet decem mensurarum manuum et palmarum vigo Araz sit existat Universis et singulis kneziis" /i.m. 27/.

Az 1487-ből való Gyöngyösi latin-magyar szótártöredékben s az 1533-ből való Murmellius-féle latin-magyar szójegyzékben nem fordul elő.

A +-gal jelölt adatok az Akadémiai Nagyszótár gyűjtéséből valók

Pesti Gábor hatnyelvű szótárának /Nomenclatura sex lingvarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae, Germanicae/ már az első, 1538-ból való kiadásában megvan az arasz a 6. fejezetben / a lapok számozatlanok/, amelynek címe: De hominibus & omnibus partibus eius interioribus & exterioribus. A következő a sorrend: latin: palmus, olasz: palm, francia: paulme, cheh: pied, magyar: arasz, német: einespann. Az 1550-es, 1561-es, 1568-as kiadásokban ugyanígy találjuk.

Calepinus szótárának 1585-ből való, már magyar értelmezéseket is tartalmazó hatnyelvű kiadása ismeri a szót, de csak ilyen jelzős szerkezetben: első arasz, értsd 'his arasz' /ld. még később is/:

licas - Első arasz

/Cal. 602, v8. Melich: Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből, 188/.

Szikszai Fabricius Balázsnak szótáriródmunkra nagy hatást tevő művében, a "Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Vngaricum...." című latin-magyar szójegyzékének már az első, 1590-es kiadásában is megtalálható az arasz. /Az adat valószínűleg korábbi a Calepinus-félénél is, mert a szótár csak a szerző halála után jelent meg nyomtatásban; Szikszai pedig 1576-ban már meghalt./ E szótárba két helyre is bekerült a szó, mert Szikszai Fabricius is - kora humanista pedagógiai elveinek megfelelően - fogalmi körök szerint csoportosítja a megtanulásra szánt latin szavakat magyar értelmezéseikkel együtt. Előfordul a szó a 31. lapon a "Herbarium partes" című fejezetben:

Dodrantalie - Egő arasz

/vö. Melich, Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből, 29/. Természetesen nem olyan értelemben növényrészt jelölő szó itt az arasz, mint például az ugyanezen a lapot találhatók: "Arista vel spica - Buza fő vag kalasz" /1.m. 29/. Bizonyára a növény nagyságának megjelölésére alkalmas kifejezésként került ide az 'egy arasz', ugyanúgy mint az ugyancsak e fejezetben található: "Cubitalis - Egy singni szaru" vagy a "Semicubitalis - Fel singni" /1.m. 29/.

Megtalálható a szó még a mértékneveket felsoroló fejezetben is /ennek címe: "Dimensionem seu mensuram corporum significantia, item ponderum et mensurarum nomina"/, a szójegyzék 100. lapján, az öl, a lépés, a futamatnyi föld társaságában: Spithama, palmo minor - Arasz /vö. Melich, 1.m.53/.

Annál érdekesebbek Szikszai Fabricius Balázs szójegyzékének adatai, mert mutatják, hogy a korabeli élő nyelvben is ennyi gyakori mértékjelölő szó volt az arasz, hiszen csak onnan ismerhette és vehette be a szójegyzékbe a szerző. Tudjuk ugyanis, hogy Murmellius latin-magyar szójegyzékét felhasználta műve írásánál: "Szikszai a maga Nomenclaturáját kora legjobb humanista forrásai alapján készítette; e források közül egyet kétségtelenül ki tudunk mutatni, s ez Murmellius Lexicon, a melynek latin-német-magyar kiadása ismeretes volt Szikszai előtt" - írja Melich a szójegyzék elé írott bevezetésében /1.m.5/.

Murmelliusnál viszont nincs meg a szó, Szikszai ezt a maga szókincséből vehette be a szójegyzékbe - bizonyára azért, mert gyakran hallotta, maga is használta, s így fontosnak tartotta.

Szenczi Molnár Albert Dictionariumának mindegyik kiadásában megvan az arasz. Értelmezése: Spithama, palmus¹, csak az 1708-as, német értelmezésekkel bővített kiadásban találjuk így: "Ara|z, [pithama, Pulmus".² *Sim. Gyomai /H. Dine /Sim. Gyomai/*

/MA: Dict. ungarico-latino-germanicum 18/. Megvan a szó e kiadásokban még a Spithama és Palmus címszók alatt is. A későbbi kiadások itt sem mutatnak lényeges eltérést a korábbiaktól. Az 1604-1 kiadásban így találjuk: "Spithama, g.f. Egy Araz. Harom maroc, vagy tizenket uyni ho u." "MA.Dict. Latino-Vngaricum, lapjelzet: spondylus,/. A 2. és 3. kiadás címszáva görög / $\sigma\pi\tau\delta\alpha\mu\eta$ /, a 4. német értelmezéssel / *finn Tyommu* / bővebb. A marok szó itt 'tenyérnyi' jelentésű, marok = 'behajlított hüvelykujjú tenyér', csak így érthető, hogy szerinte az arasz 'három marok' vagy tizenkét ujjnyi hosszú. A három marok: háromszor négy ujjnyi szélesség vagy hosszúság. Kiderül ez abból is, ahogyan a Pálmus-t értelmezi: "Pálmus, g.m. Negy uyni. Item, Ara³, tizenket uyni." /MA: Dict. Latino-Vngaricum, lapjelzet: Pam.-/. Ez csak azt jelentheti, hogy - mivel a latin palmus szó első jelentése 'tenyér, tenyérnyi' - ez megfelel négy ujjnyinak, második jelentése 'arasz' vagyis 'kiterjesztett ujjú tenyér', ez megfelel 'három marok' azaz tizenkét ujjnyinak. A Pálmus címszót a későbbi kiadások szintén így értelmezik, a 2. és 3. kiadás ugyancsak tartalmaz görög-, a 4. német értelmezést is./

1

Az 1604-es, első kiadás lapjai még számozatlanok, ebben az Artzulat jelzésű lapon van a szó; az 1611-es kiadásban a 18. lapon?, az 1621-ből valóban a 13. lapon.

2

A Pulmus hibás alak, minden korábbi kiadásban Palmus található.

Megvan az arasz a Frágában 1605-ben megjelent Loderecker féle hétnyelvű szótárban is, szintén mértéknévként. Az adat azért is érdekes, mert a szót araszt alakban írja. Így találjuk: "Latine: Palmus, Italice: Palmo, Dalmatice: Pedaly, Bohemice: Pud, Polonice: Piadz, Germanice: i Spann, Vngarice: Arazth. /P.Loderecker: Dicti-onarium septem diversarum lingvarum...., lapszám nélkül, a P betűnél, a P-arcere jelzésű lapon/.

Pápai Páriz Ferenc Dictionáriumának első, 1708-i kiadásában ugyanúgy megtaláljuk a szót az Araz, a Spithama s a Palmus címszóknál, mint MA. szótárában, azzal megegyező értelmezésekkel. /vö. PP. I, 413, 542; II, 8/. Ezenkívül a dodrans címszó alatt ezt találjuk: "Kilentz nehézék, Három fertály, Egy araz. Sulcus dodrante altus: Egy araznvira mély barázda. Tehát Páriz-Pápai már példát is szerkeszt. Külön van nála dodrantalís is, jelentése: "Kilentz nehézékní. Egy ara^zzni, Három fertályni." /PP. I, 204/ Fontos adat ez, mert a korábbi szótárak az arasznyi származékot nem jegyzik fel. Pápai Páriz szótárának későbbi kiadásában is megtaláljuk a szót.

Simai Kristóf 1809-ben kiadott Vég tagokra szedetett Szótár-ának a névszókat tartalmazó I. X. kötetében is megtaláljuk szavunkat, a korábbi szótárakból átvett értelmezéssel: "Arasz: Spitana /I.m.I, 225/.

Márton József: Lexicon trilingve Latino-Hungarico-Germanicum /1818/ című szótárában a szerző a latin palmus szó másodlagos, mérték-jelentésének értelmezésére felsorolja az általa ismert és itt szükséges magyar mértékneveket, így kerül ide többek között az arasz is. Megkülönböztet palmus minor-t és palmus maior-t, de csak az

utóbbi értelmezésénél használja az arasz ill. arasznvi szavakat, "Palmas, i.m. 2 tenyér, tenyérformájú lap; die flache Hand oder Gestalt derselben. Per manus palzum. Vitr. tenyérrel; mit der flachen Hand. 2/ kettős mérték neve, Palmas minor; egy tenyérnyi, vagy négy ujjnyi szélesség, egy lábnyom negyed része; die Breite von vier Fingern oder vier Zoll, Vitr. Palmas major; egy arasznvi, egy aras; eine Spanne oder zwölf Zoll., Plin." /Márton J.: i.m. II, 442/. Megvan az aras a szótárban a pódrás /i.m. I, 910/ és a Spithama /i.m. II, 1285/ címszó alatt is, német értelmezése vier Dyumen.

A CzF.-ben megtaláljuk az aras részletes értelmezését is: "Hosszmérték kezujjaink eszközlése által, t.i. a kinyújtott hüvelykujj hegyétől a szintén kinyújtott közép vagy kisujj hegyéig terjedő hosszúság teszen egy araszt, körülbelül egy réfnegyedet /CzF.I,193/. Feljegyzi az araszt változatot is.

Ballagi teljes szótárában - bizonyára CzF. nyomán - hasonló értelmezést találunk: "Arasz, fn.tt.-t; a kinyújtott hüvelykujj hegyétől a kinyújtott közép v. kisujj hegyéig terjedő hossz-mérték; /Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára I, 42/. Szintén közli az araszt alakot is.

Az említett szótárak a szónak egyetlen, ún. mérték-jelentését jegyzik fel, a későbbiek sokszor felhasználva a korábbiak adatait. Rendszerint egy-egy szavas értelmezéseikből a szó előnyelvi jelentésárnyalatait nem ismerjük meg.

2. Lássuk most a kódexeket. Bennük az aras szó ritkán fordul elő. A legtöbb kódexben elvéve, egyszer-egyszer kerül csak elő, sokban egyáltalán nem találjuk. A NySz. is csak a Winkler és

a Gömörzy kódex azonos szövegi helyeit említi. De ezek annál érdekesebbek; mert a szónak az eddig látottnál konkrétabb jelentését mutatják.

A Winkler kódexnek /1506-ból/ az az egyetlen helye, ahol az arasz előfordul, a következő: "O Ihūs vilagnak gyaratoya zyvekn^enek ed^e eghe elmeeknek/nek/ nagh la u^eaga kyth sem egh merteeek igaz kerek egghel megh nem meerheth ky földeth arazodban be rekezt^eöd" /Winkler., 249/.

A Gömörzy kódexben /1516-ból/ ugyancsak ezt olvashatjuk: "O Ihs. ez vylagnak terentevye. zyuekn^eek ede eghe es elmeknek nagy la u^eaga. kyt sem egy mertek. Igaz kerek eguel. meg nem /m/merhet. ky fevldet. arazodba be rekezt^eöd" /GömK. 104/.

Az araszodban ill. araszodba szónak konkrét testrész- /'marok', 'tenyér'/ jelentését a rajtuk lévő birtokos személyrag még jobban kiemeli. Persze az is nyilvánvaló, hogy a szónak itt is érezzük mértékét, jelen esetben nagyságot kifejező jelentésárnyalatát.

Ugyanílyen konkrét jelentésárnyalatot figyelhetünk meg a nem sokkal későbbi, 1551-ből való Heltai bibliában: " Ki meri a vizeket markáual, es ki mértékli az egeket araszáual /Helt: Bibl. IV. 66; vö. NySz.I,114/.

3. Arasz szavunkra a következő századok kialakulóban lévő irodalmi nyelvében folyamatosan és bőségesen találunk adatokat. Feltűnő, hogy az araszt alak egyre gyakoribb, a szó mind arasz, mind araszt változatban egyaránt használatos, mindkét változat szinte egyformán elterjedt. Ezért áttekinthetőség kedvéért a továbbiakban az arasz és araszt alakokat tartalmazó adatokat külön

csoportosítom, ezen belül a konkrét jelentésárnyalatot mutató adatokat külön említem meg.

A./ Az Arasz változat. Gvadányi arasz alakban használja a szót: "Felső ruhájának egy araszszal allyja hosszabb volt"/Gvadányi: Fal.nót. 5o.; 179o-ból/.

Verseghy szintén: 18o6/191o /A gerlice az erőszakoskodó verebeket/ nagy erővel visszataszítván, olyan ütést tett rá, hogy három araszra bakázott. /bakáz kalimpál, bukdácsol/. /Verseghy Kisebb költ. 24o, ugyanilyen alakban még a Fisza magyarság 14 o, Ung.Sprach. 22/.

Jókai műveiben elég gyakran előfordul a szó ugyancsak arasz alakban - bár megjegyzendő, hogy más ősi, testrésznév eredetű mértékneveink jóval gyakrabban szerepelnek nála. A következő idézet is mutatja, hogy Jókai igen szívesen használja ezeket a régi mértékneveket, sőt igen stílszerűen állítja sokszor egymás mellé őket. Pl.: "Harmincz lépésre tesszük a varrieret, adunk nekik olyan komisz katona pásztolyokat, a mik egy ölvíre egy araszszal hibáznak." /Jókai M. Művei, Cent.kiad. XVII,k Fekete gyém.I.197/.

Jókainál többször találjuk az arasz szónak olyan jelentésárnyalatát, amely nem egyszerűen mértéknévnek, hanem a mérésre alkalmas kiterjesztett ujjú kéznek konkrét neveként mutatja a szót. Ilyen jelentésárnyalata van a következő részletben is szavunknak: "...araszszal átérhető derekát fehér, arannyal áttört, keleti shawl ölelé, pálmákkal himzett végeit ölébe hullatva;" /Jókai M. Művei, Cent.kiad. IV. K:Egy magyar nábob II, 113-14/.

Hasonlóak a következő adatok is: "...olyan karcsú termete nincs senkinek, mint neki, araszszal át lehet érni a derekát./ Jókai XII,5o. /...a rettenetes barát....egyetlen roppant

araszával összemarkolta a rabló mindkét kezét...." /Jókai

Ebben az utóbbi mondatban egyáltalán nem érezhető a szó mérték jelentése.

Arany ugyancsak arasz alakban használja a szót. Egyik levelében olvassuk: "Laczkó fiam... nőtt... vagy fél araszt/Ercsei S.: Arany éi. 133, Arany J. lev./ Arany tudatosan használta az arasz alakváltozatot, mert az araszt alakot helytelenítette. Erről meggyőződhetünk, ha a költőnek Madách: Az ember tragédiája című művéhez írott jegyzeteit, javításait olvassuk. A második színhez fűzött megjegyzések között, Arany kéziratos jegyzeteinek 2. lapján ez áll: "araszt helyett mindenütt jobb arasz, ha csak mérték nem parancsolja úgy". /A jegyzet a Madách kéziratának 9. lapján előforduló arasztnyi szóra vonatkozik, ennek s a kéziratban található minden arasztnyi szónak t betűjét, kihuzta utólag Madách Arany jegyzete alapján, ez a kéziratban egészen jól látható. v8. még Myr. LIV, 39/. Nála is megtaláljuk a szónakimént látott jelentésárnyalatát. A kép-mutogatóban írja: " /a derék/ Kit araszszal így fogunk át" /Arany KK. II:242./.. Az "araszszal átfogható derék" egyébként is igen kedvelt, divatos kifejezése a kor irodalmi stílusának, gyakran megtaláljuk a századvég szépirodalmi nyelvében. Az írók, költők gyakran használják: pl.: "Coralie, dacára fenkölt gondolkozásának és araszszal átfogható gyöngéd természetnek,...nem ellensége a táplálékosz eledeleknek." /Balázs S.: Vig elb. 166/.

Igen csábító az a gondolat, hogy az arasz e jelentésárnyalata az eredetibb jelentést őrzi. Mégis azt hiszem, közelebb járunk az igazsághoz, ha ezekben az esetekben tudatos írói, sokszor új szójelentést is teremtő tevékenység eredményének tartjuk a szónak ezt a jelentésárnyalatát, nem pedig az egymást követő generációk nyelvtudatában megőrzött és az újabb nemzedékek szá-

mára átmentett eredeti jelentésnek. Valószínű, hogy itt másodlagos konkrétizálódás történt./Másként esnek a latba a korábban már említett, CVI-XVII. századi, hasonló jelentésű példák/.

A századvég műfordításaiban is elég gyakran találjuk a szót, az imént látott jelentésben is. Pl. "És oly kicsiny araszt a ujat feszítasz Egy mérhetlen mélységnek, mint az ész és félelem?" /Fejes I. Shaks.: Troilus 42/. E műfordításrészlet is konkrét jelentését mutatja a szónak; nem a mérték-jelentés látható itt. A szó ugyanis nem a kiterjesztett ujjú tenyérrel mért távolságot jelöli, hanem magának a kiterjesztett ujjú kéznek e helyzetben alkalmazott nevét. Természetesen itt is, mint az előbbi esetekben, számolnunk kell egy másodlagos konkrétizálódás lehetőségével, mert az itt látott példák esetében - ha nem is mértéknév a szó - mindig a mérésre szolgáló kéz nevéként szerepel.

Századunk irodalmi nyelvének szókincsében is megvan a szó, bár inkább -nyi vagy -s képzős származékai a használatosak. Természetesen elő-előkerül még képzőtlen változatban is. Pl. "Sietni kell ilyenkor, mert a víz csalfa nagyon s im, ha pár arasszal alább száll, minden élet megakad rajta. /Tömörkény: Vizenjárók és kétkézi munkások, 33. Engel Lajos könyvnyomdája, Szeged, évszám nélkül/.

B/. Az araszt változat. Az araszt alak is igen régi, a NySz. Verancsics 1595-ben megjelent szótárára hivatkozva közli ezt a variánst. Ilyen alakot találtunk már Loderecker szótárában is. Régebbi és újabb irodalmi nyelvünkben igen gyakori ez az alakváltozat, s egyaránt megtaláljuk a gyakoribb és ismertebb mérték jelentésben s a ritkább, konkrétan nevezhető jelentés-árnyalatban. Lássunk egy néhány jellemző példát. 1790-ből: "ezen fáradságom által némelly neki világosodott és ki-derültt

eszu, Egeket arasztal mér'sikelő a' tsillagok', vagy még a' N ap-sugári' ragyogványát - is fellyül-halladó fényességű nagy tudományuaknak eleget nem tehettem," /Lethenyei J.: Anonymus-Előszó 12./^{*}. 1795: "Elejével földtől mért 6 nagy arasztot" /Gvadányi: Időtöltés 66./^{*}.

1804-ből konkrét jelentésben, személyragosan: "nagyság-jokra nézve, melyet arasztjával ki-mért," /Dugonics: Jólánka II, 577./^{*}. 1818-ből, ugyancsak konkrét jelentésben, személyragosan: "Arasztommal mértem a' buza' kalászát" /Kondor Sám.: Tzéh-mester erköltsi gyűjteménye, 161./^{*}.

1861: "nem volt nagyobb egy ember-arasztnál" /Merényi L. Er. népm. I, 17./^{*}.

1864: "keresetet indítottak a szomszéd ellen, ki az egyik sarkon másfél arasztal beszántott." /Egri népk. II, 32/.

Madách is araszt alakban használta a szót: "egy araszt idő által választva el tőlünk" /Madách I.: Művei III. 436/. Később Arany javaslatára már arasz, arasznyi alakokat ír.

Előfordul, hogy sokszor ugyanaz az író mindkét alakot használja. Persze ez lehet a későbbi kiadások esetleges szöveg-rontása is. Baksay is bizonyára araszt alakban használta a szót, bár a Nagyszótár cédulaanyagában mind az arasz, mind az araszt változatára találunk tőle példát. 1876/1917: "Míg csak a véghe-telen fonal utolsó arasztja is le nem fut." /Baksay: Irod.dolg. I, 339/^{*}. 1877: "mérve a Jánoska arasztjával" /Baksay: Gyalogkösvény II, 209/. A következő idézet arasz alakot mutat: 1899/1917: "Ki sem merem mondani, mily csekély volt az a segély, mai araszszal mérve" /Baksay: Irod.dolg.II, 138/^{*}. Lehetséges, hogy az író mindkét változatot használta, - ezt csak művei kéziratait olvasva dönthetnénk el - de valószínűbb, hogy az újabb kiadásokban változtattak az eredeti araszt alakon.

Újabb irodalmi nyelvünkben inkább az arasz alak járja, bár előfordul az araszt is.

A felsorolt adatok egyrészt az arasz szónak a jelentéséről, másrészt a szó kétféle alakváltozatáról adnak teljesebb képet:

A szó magyar értelmezést adó szótárainkból ismert, 'hosszmérték' jelentéséhez hozzá kell vennünk a következő jelentésárnyalatokat: 'valaminek a megfogásra alkalmas helyzetben levő kéz neve', 'a mérésre kiterjesztett ujju kéz neve'. Ezek a jelentésárnyalatok - akár megőrzött régiségek, akár újabb keletkezésűek - igen fontosak a szó eredeti jelentésének kikövetkeztetéséhez.

Még kell vizsgálnunk az arasz és araszt alakváltozat egymáshoz való viszonyának kérdését is. A két alakváltozatot - mint már láttuk - közli CzF., Ballaqi, a NySz. szintén közli Verencsics Dictionáriumból az araszt változatot. Az EtSz. - természetesen - ugyancsak közli mindkét alakot. A régi MTSz. /1838/ nem ismeri, a MTSz. a palócság nyelvéből és Kapnik-bánya vidékéről jegyzi fel az araszt változatot, a SzamSz.-ban csak arasz alak van, az OrmSz. viszont araszt-ot jegyez fel, eredeti alaknak, az arasz csak újabban használatos. D. Bartha K. az OrmSz.-ról írt ismertetésében írja: Keresztes K. szótárszerkesztői munkájáról: "A Riss Gézától egyedüli alakváltozatként feltüntetett régies formák mellé felvette a jelenben gyakrabban vagy egyenlő mértékben használatos újabb alakot is /t.i. Keresztes/. Így iktatta be például.....az araszt forma mellé az araszalakot." /MNY. XLII, 249/. A SzegSz.-ban is araszt alakot találunk.

A most készülő Új Magyar Tájszótár cédulaanyagának bizonyossága szerint a magyar nyelvjárások legtöbbszörében az araszt alak járja.

4. Az araszt-t-jének eredetére, szerepére többféle vélemény alakult ki. A két szóalak közül Budenz az arasz alakot tartja eredetibbnek /MUSz., 751/. Ennek alapján Szilasi Mór az araszt -t-jét járlók-mássalhangzónak tartja /Nyr. X, 489/, olyan inetimologikus hangnak, amely "physiologiai úton fejlődött ugyan, de megmaradt még akkor is, midőn már megszűnt keletkezésének feltétele" /Nyr. X, 486/. Hasonló módon jött létre szerinte az araszt < arasz/, mint a rubint, tulipánt, forapont szavak az eredetibb, -t nélküli alakokból. A -t szerinte azért került e szavak végére, mert ezek eredetileg "continua mássalhangzóra végződnek. Ha tehát olyan szóval kerülnek kapcsolatba, amely szintén continua mássalhangzóval kezdődik, ... könnyen érthető a járulók t, d keletkezése." /Nyr. X, 486/. A keletkezett hang szerepe a két continua képzése közötti idő betöltése /vö. Nyr. X, 441/. Ezt jelenti nála az, hogy "a járulékhang fiziologiai úton jött létre." A szóhoz járult inetimologikus hangnak a szó önálló használatában való megmaradása azután már analógia útján történik Szilasi szerint.

Munkácsi Bernát képzőnek tekinti az araszt -t-jét, képzését tekintve pedig összeveti a fűs-t /vog. posim/, a ros-t, rojt-t /vog. ruei 'rojt'/, fajt, fajta szavakkal /vö. NyK. XXVI, 3112/.

Harmadik lehetőségnek kínálkozik, hogy térgyragnak tart-
suk az araszt végső t-jét. Simonvi - ismételtén írván a magyar nyelvben található járulék mássalhangzókról /Simonvi Zs.: Két

járulék mássalhangzó, Nyr.L, 131/ - lehetségesnek tartja, hogy az araszt szóvégi t-je az alanyi tőhöz félreértés következtében hozzátapadt tárgyrag, bár korábbi véleményét sem veti el, amely szerint elképzelhető, hogy a t az arasz alakhoz esetleg mondatfonetikai úton tapadt hozzá. Ebben az esetben olyan nyelvi jelenség lenne tehát az araszt, mint a sopronmegyei meszet 'mész', vagy a sok magyar nyelvjárásban /Dráva mell., Baranya m., Pest m., Jászság, Bács-, Bars-, Hont és Győr m./ használatos meszet 'mész' tárgyragos alakból alanyesetté vált szóalak /vö. Nyr. L, 132-33, LVII, 113/. / Az arasztni, arasztoz, arasztoz származékok t-je is érthető lenne így az araszt alakból, hiszen a meszet újabb keletkezésű alanyi tő is szolgál újabb, hasonló képzések alapjául. Erre nézve érdekes a Nyr. XXVII. kötetének 372. és 426. lapján olvasható kérdés ill. felelet. A kérdést Gyulai Ágost tette fel, s a következőképpen hangzik: "érdekes volna megtudni, hogy a mész vagy meszet szóból eredő meszelni igének bővebb alakja a meszetelni, használatos-e Békésen kívül másutt is? Mindenesetre érdekes főlhangú ikeralakja a meszetelni /piszkítani/ igének miként a meszet a meszet-é". A kérdésre Pordán Mánó így válaszol: "Moháson csak a mész szót egyedül ilyen összetételben hallottam: meszkenence /mészégető/. Egyébként csak: meszet. Ennek megfelelően így mondják: meszetelni, de így is: meszelni. - Ha a vidéki meszes ember elkiáltja magát: "meszet, meszet", a gyermekek rimkészen visszakiáltanak: "Elveszett az eszed". A helyes válaszból kiderül, hogy a meszetel 'meszel' nem a meszetol-nak "főlhangú iker-alakja", hanem a meszet 'mész' l képzős származéka éppúgy, mint ahogyan a meszel is a mész szó mesz-tővéből alakult ugyan-
csak -l igeképzővel./

Az arasz t-jének a lehetséges magyarázatai közül a képzői eredetet támogatják leginkább a rokonnyelvi adatok. /Erről még később is szó esik az arasz szó etymológiájának tárgyalásakor.

Az arasz-szal mint alaptaggal alakult jelzős szerkezetek, össze-
tételek

Az arasz mértéknév jelentése: 'a széttárt hüvelyk és a kis- vagy középső ujj közti távolság'. Mérhetünk azonban a hüvelyk- és mutatóujjunkkal is. Ennek, az előbbinél kisebb arasznak, kis arasz-nak különféle elnevezései is vannak mind régi nyelvünkben, mind a mai magyar nyelvjárásokban. Ilyenek: elő vagy első arasz, sánta arasz, kurta arasz, bakarasz.

1. Az említett elnevezések közül legkorábban az elő- majd az első arasz fordul elő. /v8. Nyr. LVII. 128/. Az OklSz. 1494-ből idézi rá az első adatot: "Vasa vini VII. Vnum habet defectum Elewaraz /OL.D.26076/". Majd 1553-ből: "Egh thongba waghyon puska-por, kynek hozath. thomerdek segeth czernauai megmerthek, kynek waghyon egh elew araz heya /OL.L.III.16.17/. 1587: Eczeth wagon süpröstül eg elő araz /OL.UC. 12/42/" /OklSz. 180/6

Igen szép, a beszélt nyelv elevenségét megőrző adat található e korból Sombory Gergelynek egyik, Nádasdy Tamáshoz írott levelében: "It létébe Nagyságodnak tudására attam vala, menyi el költ volna az aszonyom borában, ugy mint két elő arasz". A levél kelte: Leuka 1559 augustus 26 /v8. TT. 1911, új folyam XI, 461; Csefkó Gyula kéziratos adattára alapján fellelt a az idézett helyről kiegészített adat/. A következő két adat ugyancsak a XVI. század végéről való, az erdélyi fejedelem udvari főszakácsmesterének "Szakács tudományából". Az összetétel -nyi képzős származékát mutatja. A szakácsmester részletesen leírja, hogyan kell az apró

halakat kirántani: "Rántsd meg az kövi halat sóval, apró czöveket csinálj neki, mikor meg akarod rántani, mosd ki az sóból, vonogasd az czövekben, az kopoltóján általmenjen az czövek, keverd lisztben, hánd ugy az hæv vajban. Az czövekeknek hosszassága egy első arasznyi legyen, vagy valamivel hosszabb. Akár minem apró hal legyen, az rántásával így élj." /Radv.Szakácskönyv, 140/. A keserű lapuból készült saláta receptjét pedig így írja le: "Mikor az keserű lapunak egy első arasznyi az ina, vágd el. Az olaszok így élnek vele: tálban metélik vagy tányéron, megsózzák, borsolják s úgy eszik meg. Mi magyar szakácsmesterek szintén úgy sózzuk be, mint az ugorkát, vagy saláta kórót; igen élünk vele, míg elérkezik az saláta s az ugorka. Ezt is meg szoktuk fonynyasztani." /l.m. 183, mindkét adat Csefkő Gyula kéziratosa adattára alapján fellelt, az illető műből kiegészített idézet/. A fenti adatok azt mutatják, hogy az élő nyelv gyakori szava volt ez az összerétel.

Viszonylag korán bekerül a szó a szótárakba is. MA., PP. minden kiadásában megvan a görög 'lichas' értelmezéseként, de a magyar részben külön címszó alatt is. Érdekes, hogy a magyar-latin részben így találjuk: első arasz, de amikor a lichas-t értelmezik vele, mindig első arasz alakban szerepel. Kf. a fenti szótárakra hivatkozva szintén közli, három helyen is megtaláljuk benne ezt az összerételt: az arasz, a bak s az első címszó alatt. Az első helyen 'spithama minor'-nak fordítja, a bak címszónál a bak-araszt értelmezi vele, az első címszó alatt pedig MA.-ra hivatkozva 'lichas'-nak fordítja /vö. Kr. I, 10, 28, 121/. Cal. - mint már láttuk - első arasz alakban jegyzi fel, a "lichas"-t fordítja így/Cal. 602/. A NySz. Ma., Pfl. és Kr.-re hivatkozva

közli adat nélkül; a felsorolt szótárak alapján így értelmezi:
"elő-arasz: lichen Ma. Pfl. spithama minor Kr". Zárójelben megjegyzi: /bockspanne/ /vö. NySz. I, 114/.

A felsorolt adatokban az összetétel előtagja elő-, első- vagy elől-. Ezek az előtagok a 'hosszmérték' jelentésű arasz utótag jelentéstartalmát így módosítják: "az elől lévő, első ujjakkal /hüvelyk- és mutatóujjal/ mért arasz". A három alak közül az előarasz a legrégebbi, mint ahogyan az elő határozószó / melléknév / is megelőzi az első melléknevet. Az összetétel előtagja az előarasz és az elől-arasz/nyi/ esetében logikai szempontból helyhatározó, grammatikai szempontból /az első-araszban logikai szempontból is/ mindhárom esetben jelző.

2. Sánta arasz. A NySz. nem ismeri. A kifejezést megtaláljuk az 1825-ből való Lexicon Budense-ben /90.1/ a bakarasz szinonimájaként: "spitama brevis": bakarasz, sánta arasz: *kurzer Finger* /Lex.Bud. 90, vö. Nyr. XVII. 319/. A MTSz. is közli Háromszék m.-ből a sánta-arasz-t, jelentése szerinte is azonos az elő- megkurta arasz jelentésével: "a hüvelyk- és a mutatóujjal mért arasz" /MTSz. II, 342/. Az újabb tájszótárak Wichmann Csángó szótárát kivéve nem ismerik. /Ugyanebben az értelemben a bak-arasz-t jegyzik fel./ Wichman szótára szerint is az előbbiekkel egyező a jelentése: sánta a. Spanne zwischen Daumen- und Kleinfingerspitze /l.m. 7/.

Népmeséinkben is megvan, pl. "Még az óperenciás tengeren is egy sánta arasszal tul: volt egyszer egy király". /Benedek E.: Pásztor mesék 36/.

E jelzős szerkezet létrejöttében bizonyára közrejátszott a sántítás képzet, a megszokott, szabályos mozgástól való eltérés: biccegés vagy a gyermekek fállábon való sántikálásának emlékképe. Hiszen az arasszal való mérés megszokottabb formájától is különbözik a 'széttárt hüvelyk- és mutatóujjal': a sánta arasz-szal tör-

ténő mérés, s emellett - ha több arasznyi távolságot mérünk ismételtén szétárt és összehúzott ujjaink segítségével - ez a mozgás igen emlékeztet a lábbal végzett hasonló mozgásra: a lépkedésre. Az is meggondolandó, hogy a sántító, sántikáló ember vagy gyerek a rendesnél kisebbet lép. Érthető tehát, hogy a kis arasszal történő mérés a sántítás emlékképét kelti fel, így veheti fel a sánta jelzőt arasz szavunk.

3. A harmadik, szinonim kifejezés ugyanerre a fogalomra a bakarasz. Ez az összetétel a NySz.-ban nem található meg. Az általam ismert legkorábbi adat 1791-ből való, Csengőssai Ravazdy András Mész Tolmácsa c. művéből: "Ha tehát a méhet meg akarod ölni, azt nem büdös kővel, hanem püfetek füstivel fojtsd meg, és a föld színén egy fél áré nyomnyi kerekded gödröt,... egy darab püfeteket egy bak-arasz hegyes fába vonj belé, szurd le a készített gödörnek közepére és gyujtsd meg." /vö. Vajticzky Emánuel: Ravazdy András Mész Tolmácsa, Nyr. XLII, 353/.

Csefkő Gyula kéziratos történeti adattárában megtalálható az összetétel mértékképzés melléknévi származéka 1795-ből: "Ebből ajándékozott volt énnékem edgy jó bakarasznyi darabot". /Wesprémi I.: Magyarországi St különös elméltk., 135/. Csefkő a cédulára feljegyezte a bakarasznyi jelentését is: "Bak-arasznyi 'a hüvelyk és mutatóujjal mért arasz'"; talán azért, mert ő maga sem ismerte a szót a maga szókincséből.

A Lexicon Rudense-ben /1825/ megvan már a szó a sánta arasszal együtt /az adatot lásd a sánta arasznál!/.

Kresznerics Magyar Szótárában /1831-32/ szintén szótárazva találjuk szavunkat. A bak címszó alatt ezt olvassuk: "bak-arasz: elő-arasz. Nagyváthi G. Asszony p. 154." /i.m. I, 28/. Nagyváthi e munkája csak halála után, 1820-ban jelent meg Pesten, tehát az

adat 1820-nál korábbi.

Megtaláljuk még a bakarasz-t ugyane szótár 10. lapján az arasz címszó alatt is, ugyancsak Nagyvölgyi G. Asszony c. munkájára hivatkozva.

Megvan a bakarasz Kassai Székön-vében is, a degyalid-ról idézi /Kassai I, 237/.

CzF. is közli, értelmezése: "a hüvelyk hegyétől a mutatóujj jegyéig terjedő arasz." /I, 193/. Ballagi teljes szótárban is megvan, de nyilván téves értelmezéssel: "a hüvelyk hegyétől a középső ujj jegyéig terjedő arasz." /Az én kiemelésem/. Minden olyan szótár /CzF., MTSz., SzamSz., SzegSz./, amely magyarul értelmezi a szót, a "hüvelyk és mutatóujj által mért arasz" nak mondja; ezt is láttuk, hogy az elő- és sánta arasz, amelyek szinonim kifejezései a bakarasznak, ugyanezt jelentik. Viszont az arasz nemcsak a hüvelyk- és kisujj, hanem a hüvelyk- és középső ujj közti távolságot is jelenti /vö. CraSz. 17/. Ballagi tehát a kis- és nagy arasz jelentését a bakarasz szó értelmezésében összekeverte.

A bakarasz szót több nyelvjárásban ismerik, ezt mutatja a MTSz., a Nyr.-re hivatkozva közli a szót szatmár m. Nagybányáról és a székelyföldről. A szót ugyanúgy értelmezi, mint a CzF., összeveti a kurta- ill. előarasz-szal. /MTSz. I, 83.; vö. még Nyr. IX, 175.; XIII, 577/. A SzamSz.-ban I, 58/ és a SzegSz.-ban I, 104/ megvan a szó a már ismert jelentésmeghatározással, az CraSz.-ban és Wichmann Csángó szótárában viszont nincs meg.

A szó a köznyelvbe nem került be, a Nyelvőr 1888-ban megjelent XVII. kötetében még a Lexicon Budense érdekesebb magyar

szavai' között közli Alexia György /vö. Nyr. XVII, 319/, de még 1913-ban, a Nyr. XLII. évfolyamában is ezt olvashatjuk Vajtóczky már említett cikkében: " Ezuttal a Kőh Tolmácsban előforduló nehány ritkább szóhasználatot mutatok be. /Nyr. XLII, 353/.

A szó a köznyelvben, de sok nyelvjárásban is legfeljebb csak a Fehérlófia c. mese Bakarasz nevű törpéje nevéként ismert. Kevésbé közismert voltáról tanuskodik a Népünk és Nyelvünk 1931-ből való III. évfolyama, Kérdések című rovatának 40. kérdése is: " Gaál József egyik novellájában olvasom: Ugy hozzá készült a beszédben, mintha legalább is a Bakarasz meséjét akarná elregélni /ÜM. II. 214.1./ . Ismeri-e az alföldi nép ezt a szótárt, vagy a bakarasz meséjét." Aláírás: Dömötör Sándor /NéNy. III, 237/. Az e kérdésre küldött feleletekből, megtudjuk, hogy vannak nyelvjárások, melyeknek élő tájszava még a 'kis arasz' jelentésű bakarasz, de többnyire már csak személynévvé vált alkalmazását ismerik, a meséből ismert nagy-szakállu törpe nevéként. Legtöbb válasz a Jászszágból, Jászberányból érkezett, ahol a mesét jól ismerik. /Érdekes, hogy ahol él még a szó eredeti jelentésében - Kiskunhalas, Gödöllő - ott a "Bakarasz" meséje ismeretlen./

Hogy a 'sánta, kurta arasz' jelentésű bak-arasz hogyan válhatott a mesebeli törpe nevévé, az igen kézenfekvő. A Fehérlófia mesetípusba tartozó mesék legtöbbszörében szereplő nagyerejű törpe parányi voltát, a nagy ereje és kicsiny termete közti ellentétet akarja a név még inkább hangsúlyozni. Az ebbe a típusba tartozó 23 lejegyzett mese¹ közül többen szerepel ez a nagyerejű törpe, aki a három mesehősnék: Fanyűvőnek,

Kőgyűrűnek és Hegyforgatónak /más néven: Vasgyűrű, Kőmorzsáló v. Kőmorzsoló, Hegyhengergető stb./ a hasáról eszi meg a forró kását vagy a sült húst. A törpe a meseváltozatokban különböző neveken kerül elő. E nevek mindegyike a törpének valamilyen jellemző tulajdonságát jelöli meg, hosszú szakállára vagy apró termetére vonatkozik.

Nagy szakálláról kapta nevét a következő meseváltozatokban: 1. /Heccsoszakállas ördög; vö. Pintér S.: A népmesékről, 7o. 1./, 7. /Hétsínvű-szakállu vagy csak Hétsínvű; vö. Istvánffy Gy.: Falócza mesék a fondóból, 2o. 1./, 1o. /Hétsínvű-szakállu; vö. Kálmány L.: Hagyományok II, 5/, 11. /hőcsön szakállu; vö. Nyr. II, 37o/, 15. /Síngszakállu öreg ember; vö. M. Népkölt. Gy. VI, 35o/. /Azokban a mesékben is, amelyekben nem vált a törpe nevévé egy-egy fentiekhez hasonló kifejezés, igen gyakran találjuk jelzőként: nagyszakállu, pl. nagyszakállu Kisember, mint a 17., 2o., 21. változatban, vö. M. Népkölt. Gy. IX, 4; u.o. XIII. 11; u.o. XIII, 17/.

A mesék másik csoportjában kicsiny termetéről kapta nevét a nagyerejű törpe. Így találjuk ezt a 13. változatban /pöttön emberke; vö. Nyr. XXXVII, 368/, a 17.-ben /kis ember;

1

Teljes bibliográfiáját lásd: Solvossy S.: Népmeséink sárkányalakja, kiny. az Ethn. 1921. évi 3. füzetéből, 14.1., a 7. meseváltozat helyesen Istvánffy idézett könyvének nem 11., hanem II. meséje, a könyv különben összesen csak tíz mesét tartalmaz. Újabb, teljesebb számbavételét ld. Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok c. könyvében. En az előbbi alapján számoltam a változatokat.

vö. M.Népkölt. Gyűjt. IX, 3/, a 20.-ban /Kisember; vö. M.Népkölt. Gyűjt. XIII, 11/, a 21.-ben /Kis ember; vö. M.Népkölt. Gyűjt. XIII, 16/, s azokban, amelyekben a törpe parányi voltát a bakarasz, bakaraszt szó vagy ennek mértékképzés származékából alakult személynév jelöli meg. Az is előfordul, hogy ugyanabban a mesében több neve is van a törpének. A 13. meseváltozat hol pöttön emberkének /amint már láttuk/, hol bakaraszt-nak nevezi: "Hej - monőgya a szépséges ezüst lány - nehéz dollog aszt a bakaraszt legyőzni, hanem itt egy ezüst gyűrű, eszt huzd az ujodra, s tüstént erősebb lész 300 embernek az erejivel, - háha megsegít." /Nyr. XXXVII, 369/. A 19. meseváltozatban nyomon követhetjük azt is, hogyan válik az eredetileg konkrét jelentéstartalmú bakarasztnyi, bakarasztos melléknév jelzői használaton keresztül önálló tulajdonnévvé: "Odajön egy bakarasztnyi magas s 7 sing hosszú szakállú emberke, Bakonyszegi." /M.Népkölt. Gyűjt. XIII, 4/ "Hozzá is hozzáment a bakarasztos emberke." /M.Népkölt. Gyűjt. XIII, 5/ "Továbbmende-gélve, legszebb fény tünt szemébe: az volt az aranyvár, bakarasztnyi Bakonyszegi lakása. Asszonya a legeslegszebb asszony volt. Bakarasztnyi Bakonyszegi már huszonnégy mérföldről hajította haza a buzogányt; de ő negyvenvolcz mérföldre vágta vissza. Bakarasztnyi mindjárt tudta, kivel van dolga." /M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 7/. A következő részben már csak Bakarasztnyi néven emlegeti a mesemondó: "Akkor Bakarasztnyi előhozott két kardot, hogy vívjanak..... A vár asszonya Csonkatehőrfijának vizet adott, Bakarasztnyinak pedig bort, melytől még melegebbje lett." /M.Népkölt. Gyűjt. XIII, 8/.

Mindebből látható, hogy a Bakarasz~Bakaraszt nevű mesebeli törpe nevét az ugyanilyen alakú köznévről kapta. Eppen olyan elnevezés ez, mint a Hüvelyk Matyi, Hüvely-pici, Borszem v. Babszem Jankó.

A bakarasz összetétel eredetire Beke Ödön-nek az a véleménye, hogy "A bak-arasz a német Bockspanne szó szerinti fordítása" /Nyr. LVII, 128/. Ez a magyarázat igen tetszetős, de az a nehézsége, hogy Bockspanne összetétel sem a régiebb, sem az újabb német-magyar, német-ménvelvű szótárakban nem található meg, pedig a Bock- előtaggal a németben igen sok összetétel alakult. Ezt az összetételt Grimm sem veszi fel szótárába. Beke Ödön érdeklődésemre írt szíves válasza szerint a szó megvan Simonvi-Balassa magyar-német szótárában a bak címszónál /i.m. I, / azonban e szótárnak német-magyar kötetében sem találunk Bockspanne-t. Megvan a szó már a Magyar Tudás Társaság 1838-ban kiadott, kétkötetes magyar-német, német-magyar Zsebszótárának I. /magyar-német/ kötetében is, s ez jóval korábbi, Simonvi-Balassa említett szótáránál. Ez azonban nem igazolja a magyar bakarasz tükörszó eredetét. Mivel csak magyar-német szótárakban van meg a Bockspanne, nyilvánvaló, hogy a szótárszerzők az általuk ismert magyar bak-arasz szó szerinti visszaadására alkotják meg a német összetételt. Tehát a magyarban jött létre a bakarasz összetétel. Keletkezése így képzelhető el: volt és van a magyarban a bakarasz-nál régebbi összetétel, amelyben a bak- szónak mint összetétel előtagjának kialakulhatott 'kis' szekundár jelentése: " Bak zán és Bak zekér, melyet a' gyermekek játéksíneknak magoknak ve z zéből" /Baróti Szabó Dávid: Kisded szótár 15, vö. még MTSz. a bak címszóval/. Az ezekből az össze-

tételekből elvont 'kis' jelentésben hozzájárulhatott a 'kis arasz' jelentés kifejezésére az arasz szóhoz a bak- előtag.

Meg kell még említeni, hogy a SzegSz.-ban van egy variánsa is a bakarasz szónak: bakaaraszt. Ez az alak minden bizonnyal a népetimológia alkotása.

4. A moldvai csángó nyelvjárásban van ilyen összetétel pár is az arasz utótaggal: parasztarasz - valdaarasz. A parasztarasz jelentése megegyezik a 'rendes arasz' jelentésével, a valdaarasz ennél egy hüvelykkel nagyobb /vö. Nyr. XXX, 175/. Wichmann csángó szótárában is megtalálható az arasz címszónál: "párast-a. "Bauernspanne", grosse Spanne, der Abstand zwischen den Enden des Daumens und des Kleinfingers; valda-a. "Wojwondenspanne" ein párast-a. die Länge des Daumens, ca. 28 cm." /l.m. 7/.

5. Bálint Sándor Szegedi szótárában falarasz-t is feljegyez /a gombozás címszó alatt/. A következőket írja a gombozásról: "Úgy történik, hogy gyerekek sorban egymásután nagy csontgombot ütnek két ujjuk közé fogva a falhoz. Ha a gomb a már kiütött gombhoz arasznyira repül, akkor egy gombot köteles adni akiét így megközelítették, annak, akié a nyertes gomb. Mindenki csak egy gombbal játszik. Akinek az ütése csak a faltól egy arasznyira jut, az újra üthet, de esetleges találata ilyenkor nem érvényes. Társai már előre figyelmeztetik: falaraszt, nem ütöz gombhon! A gombozás már kihalt módjai Kov. 422" /SzegSz. I, 510-11/. A fenti leírásból kivüláglik, hogyan jött létre ez a jelzős összetétel. Az arasz szónak itt alkalmi jelentést ad a fal előtag, az összetétel akkora távolságot jelent, amekkorát a faltól arasszal lehet mérni.

6. A gombozásnál, de a golyózásnál és más ún. dobó játékoknál is szokás más vidékeken is az araszal való mérés. Ifj. Gulyás János írja a gyulai gyermekjátékokról írott cikkében: "Mértékül az araszt szolgál, mely kétféle, u.m. 1 nagy araszt, 2. tyúk araszt. A nagy araszt, a nagy ujj¹ végétől a gyűrűs ujj végéig terjed. A tyúk araszt a nagy ujj végétől a mutató ujj végéig terjed. Ha az ujjak rajta vannak a golyókon, gombokon stb. "megvan", ha csak a körmök érik "körme". A golyózás mindig egy, a gombozás stb. mindig két araszra játszódik." S ezt fűzi még hozzá: "Az araszttal mérés igaztalan, mert néha a játszó arasztjai közt 1-2 cm különbség is van." /Ethn. XXIII, 349/. Íme, a gyermekjátékok nyelvéből előkerült az el-, sánta-, bakarasz mellé az e szavakkal jelölt fogalomnak egy újabb neve: a tyúkarasz. Ugyanolyan elnevezés ez, mint az ugyan csak gyermekjátékok nyelvéből való tyúklépés 'nagyon kicsiny lépés'.

Nem érdektelen még - a teljesség kedvéért - ide feljegyezni a pesti gyermeknyelvől a golyózás műszavai közül a kis- és nagy arasz elnevezéseit: "kéeli: ha két golyó oly távolságba ér, hogy a kinyújtott mutató- és hüvelykujj átéri /alföldi bakaraszt". "Span: mint az előbbi, de a mutatóujj helyett a kisujj veendő /nagyaraszt/." /Nyr. XXX, 302/. Az utóbbi kétségtelenül a német Spanne 'arasz' szó változata.

Az arasz származékai

Leggyakrabban előforduló származékok az arasznyi ~
~ araszlos
arasztnyi és araszos melléknevek, de araszú és araszkorá mel-

1
nagy ujj minden bizonnyal annyi, mint 'hüvelykujj' v.m.-né

léknév is van. Igei származék: araszol, megaraszol. Lássuk ezeket közelebbről.

1. Arasznyi. Első szótáríróink nem veszik fel szótá-raikba, bár a szó már a kódexekben is megtalálható. Marton József szótárában megvan a Spithameus, a. um címszónál "egy arasznyi, p. o. hosszúságú; eine Spanne lang. 2/ Subst. törpe; ein Zwerg." /1.m. II, 1285/. A Magyar Tudós Társaság 1838-ban kiadott magyar-német zsebszótára is közli /v8. 1.m. 28/. CzF. értelmezése: "arasznyi, /ar-asz-nyi/ mn.tt.arasznyi-t, tb. /-ak. Arasz hosszúságú." /CzF.I, 193/. Ballagi teljes szótárában az arasz cikkben találjuk, a CzF.-vel éppen olyan feltűnő egyezést mutató jelentésmeghatározással, mint az arasznál láttuk. A NySz. Sándor István: Toldalék a magyar-deák Szókönyvhöz /Bécs, 1808/ című munkája alapján így adja meg jelentését: "palmaris, dodrantalis, unius spithamae /eine spanne breit, spannen lang/. A.TihK-ből idéz példát a szóra /Tihk. 99/, azután Mátvás Flórián Nyelvtörténeti szótárkísérletére hivatkozva Melius Herbariumából. Különösen szép a Szenczi Molnár Albert bibliafordításából vett NySz.-beli idézet, mely az arasznyi szónak időtartam rövidségére vonatkozó ritka alkalmazását örökíti meg: "Időm nálad czac egy araszni" /MA: Bibl.^V19/.

Az arasznyi szónak értelme tehát: 'arasz nagyságú', 'kb. akkora mint egy arasz'. Mivel az arasz önmagában is kicsiny mértéket jelöl, relative jelentheti valaminek egészen kicsiny voltát is, különösen átvitt értelmű használatban, az idő, az élet, a lét jelzőjeként.²

2

E jelentésárnyalatokra lásd a készülő Értelmező Szótár kéziratos anyagát.

Madách különösen szereti az arasznyi lét kifejezést. Az ember tragédiája-ban többször is megtaláljuk: "Mit képes tenni az arasznyi lét?" /Madách: i.m. 17; 1861/1923. A mű kéziratában a 9. lapon, az arasznyi - Arany javaslatára - a t áthúzásával arasztnyi alakból javítva/. "Csak ember műve csillog és zörög, Melynek határa egy arasznyi lét" /i.m. 27; a kézirat 15. lapján, az arasznyi arasztnyi-ből javítva/. "Arasznyi lét, mi sietésre int" /i.m. 32; a kézirat 18. lapján, az arasznyi arasztnyiból javítva/. "Emel majd a végetlen érzete. S ha ennek elragadna büszkesége, Fog korlátozni az arasznyi lét" /i.m. 245; a kézirat 148. lapján az arasznyi arasztnyi-ből javítva/. Arasz-élet jelzős szerkezet van már Kazinczinál is: "Melly halom történeteket foghat által az ember a' maga arasz-életével." /Kaz.: Munkái IV, 143; 1815/.^{*} Az arasznyi élet, arasznyi lét kifejezést azonban bizonyára Az ember tragédiája terjesztette el; megjelenése után egyre gyakrabban használt kifejezése lett a századvég irodalmi nyelvének.

Az élet rövidségét jelöli a következő idézetekben is a szó: "Mi az ember? pislogó gyöngy mécs; Egy pár arasznyiak sugárai" /Tolnai L.: Költ. 31, 1865/.^{*} "Szegény Vicza! Egész élete alig terjedt egy arasznyira" /Herczeg F.: Mutamur 227; 1892/.^{*}

Az arasznyi élet, -lét kifejezéshez hasonló az arasznyi idő is, az arasznyi jelző itt is az időtartam rövidségére vonatkozik. Pl.: "Külön meg kell jegyezmem, hogy a pásztorélet egész anyaga alkalmi gyűjtés eredménye, futó vázlat, mert arasznyi idő alatt nem is lehetett több." /Herman O.: Ösfoglalk. 681/.

A tér jelzőjeként is relativ kicsinységet jelent a szó:
"Tévedések, bűnök ellen Nincs más orvosság földi szerben, mint
földben pár arasznyi tér, A sírhalom" /Gyulai P.: Kult. 358;
1882/^x. "Mint a világtalan vakondok Fölturkál egy pár férges
hantot, Úgy mivelék én pár arasznyi tért" /Palóczy L.: Évek
12; 1890/. "Kinek lelke végtelenbe szárnyal, Mi annak arasznyi
tér!" /Szemere M.: Munkái II, 4, 1882/^x.

Természetesen - attól függően, hogy minek a jelzője -
jelenthet a szó relativ nagyságot is pl. az efféle kifejezése-
ben: 'arasznyi jég', 'arasznyi betű'.

A szó alaki szerkezete világos: arasz~arasz alapszó +
-nyi mértékképző. Elképzelhető ugyan, hogy az arasznyi eredeti-
leg éppúgy mint a könyv~kötet~kötetnyi is csak terminati-
vusként szerepelt, s a határozó jelzői használaton keresztül
vált mértékképzővé melléknévvé /vö. Mészöly: A -nyi képző erede-
te, NyK. XL, 298/, ezt a feltevést azonban nem támogatják a
vizsgált szó esetében nyelvi adatok. Valószínűbb, hogy - bár
az arasznyi származék a kódexekben is megvan - a szuffixum már
mértékképző /és nem irányrag/ szerepben járult az alapszóhoz.

2. Araszos~arasztos. E melléknév jelentése azonos az
arasznyi~arasztnyi szóval. Sem a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban
nem találjuk. CzF., Ballagi közli, a jelentését az arasznyi~
arasztnyi jelentésével azonosítja. Nyelvjárásaink nagy része
arasztos változatban ismeri/vö. MTSz., SzegSz./; a SzanSz. a
szónak araszos változatát ismeri, az OrmSz. nem jegyzi fel.

Újabban mind az irodalmi- és köznyelvben, mind a
nyelvjárásokban jelzői használatban gyakrabban szerepelnek az

araszos, arasznyi melléknévi származékok; régi nyelvünkben maga az alapszó volt inkább főnévi jelzőként használatos.

Az araszos~arasztos melléknévnek szintén ismerjük viszonylagos nagyságot ill. kicsinységet kifejező jelentésárnyalatát. Arany ízes nyelvében is megvan szavunknak ez a szerepe. Egyik levelében írja: "nálunk araszos jégcsapok fagynak a halandó ember bajuszára" /Arany J.: Lev. I, 50/⁺. A jégcsap jelzőjeként annak hosszúságát emeli ki, hiszen a bajuszra fagyó jégcsap ritkán nő araszosra. Ugyanezt a jelentésárnyalatot figyelhetjük meg a Toldi első énekében, mikor Miklósról ezt mondja: "Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán".

A mi századunk írói is szívesen használják. Móricznál olvashatjuk: "A két jó járású ló könnyedén, repülve vitte a szekeret.... a lábuk is táncosan járt az araszos mély, puha fehér porban." /Móricz Zs.: Mesék a zöld fűvön 61/⁺. Gárdonyi írja: " Araszos fekete fűrtjei borzasan környezték a fejét." /Gárdonyi G.: Ki-ki a párjával, 67/⁺. Érezzük a szó eleven jelentésfelidéző, elképzeltető erejét a következő szép Gárdonyi mondatban is: "A megszenesedett fekete ollófák nagy a betűket alkotva meredeztek a tető araszos hamuján," /Gárdonyi G.: Egri csillagok I, 78/⁺. Ellenkező jelentésárnyalatot mutat a következő adat: ".... mi araszos politicát követnénk.... messzebbre látó helyett." /Bajza: Ellenőr, 94, 1857/⁺.

Nyelvjárásainknak is gyakori szava az araszos~arasztos melléknév. Az utóbbi változat nagyobb nyelvterületen járatos éppúgy, mint alapszava, az araszt főnév. Lőrincze L. szentgáli gyűjtéséből való a következő adat: "A nagy disznónak arasztos vastag szalonnája is van."

Az araszos~arasztoz melléknév az arasz~araszt alapszó-
nak -s melléknévképzővel alakult származéka. Feltűnő, hogy a
többi testrésznévből alakult mértékneveinknek /az 81 kivétellel/
-s képzős származékát nem használjuk mértékjelölésre. Ennek az
oka, hogy az ide tartozó testrésznevek -s képzős származékai
az alapszótól jelentés tekintetében elkülönültek /pl. lábás,
ujjas/, s valamivel való ellátottságot jelentő szerepben sem -s,
hanem -ü képzős alakban használatosak. Itt kell megemlítenünk,
hogy népmesákban ritkán előfordul araszkorá melléknév is; "Ha-
nem az araszkorá embernek se kelle ennél több, kapta Paegyene-
sített, s úgy teremté ahajt le, hogy derékig süppedett a földbe."
/Nyr. XXXVII, 368/. A MTSz.-ban is megvan a szó, jelentése
'arasznyi'. Példaképpen említi: "Araszkorá hal" /Udvarhely m.../.
/vö. MTSz. I, 51/. A szó létrejötté úgy is elképzelhető, hogy
az ekkorá, akkorá melléktörzsek utótagját a nyelvtörzsek elvonta és
mértékképzőként hozzáfűzte az arasz szóhoz. Szóvegyülésnek is
tekinthetjük: arasznyi+akkorá: araszkorá.

3. Araszol, megaraszol. Megvan a NySz.-ban, jelentése
"spithama metion; mit der spanne messen", az első adatot Heltai
meséiből idézi. /NySz. I, 115/. CzF.-ban külön címszó alatt
találjuk: Így értelmezi: "Arasszal megmér valamit. Megaraszolni
az ablak szélességét. /CzF. I, 193/. Ballagi értelmezése is
hasonló: "arasszal mér" /l.m. 42; az arasz címszónál/. A ké-
szülő Új Magyar Tájszótár adatai között is megvan az arasztol
ugyanilyen jelentésben.¹

¹ Az araszol ige meg -ás képzős származéka gyermekjátékok műszavá-
vává is vált éppúgy, mint a -z képzővel keletkezett igei szár-
mazék. Erre nézve ld. az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagát.

A szót a fentiektől eltérő jelentésben találjuk a következő mondatban: "Boris két tenyerét a két csipejére araszolva megfelel ám:" /Bud.Kaland. 23; 1866/.

Van az araszol-nak még egy speciális jelentése is, mely az araszoló hernyó mozgását jelöli. A készülő Értelmező Szótár kéziratos anyagában az araszol címszó alatt ezt olvashatjuk:

<Hernyó> úgy halad, hogy farkát fejéhez húzza, azután fejét előre löki. Ebből az értelmezésből is kiderül, hogy ennek a fajta hernyónak a mozgását miért éppen az araszol igével jelölik. Aki látott már araszoló hernyót előre haladni, annak észre kellett vennie a feltűnő hasonlatosságot az emberi arasszal történő araszolás: a hüvelyk- és mutató- középső vagy kisujj oldalsó irányban történő ismételt széttárása és összehúzása egy hernyó mozgása között, amelynek imént idézett pontos meghatározását hadd ismételjem meg: "úgy halad, hogy farkát fejéhez húzza, azután fejét előre löki", vagyis araszol. Az araszoló hernyó elnevezés nagyon szemléletes, ezt a mozgást nem lehetne pontosabban megnevezni, nem lehetne mászónak mondani. Az araszoló lepke nevét természetesen már közvetve, hernyójáról kapta. Az Értelmező Szótár kézirata az araszolnak csak ezt a másodlagos jelentését rögzíti, pedig ez nem érthető az első, ennél sokkal konkrétabb jelentés ismerete nélkül. Érdekes, hogy ugyanakkor az araszoló címszó alatt megtaláljuk az eredeti, első jelentést is: "1. /ritk/ Széttárt, kifeszített ujjú kéz, tenyér..." Példája is szemléletes: "A mérnök..... rettenetes araszoló kezét a köpcös, tömzsi embernek a fejére tette.... varmarkával... összeszorította a koponyáját.Jók." E címszónál csak a második jelentésben utal az ilyen nevű hernyóra, a főnévi használat megemlítésében pedig közli az araszoló főnév 'araszoló lepke' jelentését.

Az /meg/ araszol, - arasztol ige az arasz~araszt alapszónak -l igeképzés szarmazéka, eredeti jelentése az illető testrésszel végzett cselekvés. Analóg a képzéssel az 'ujjbegy' jelentésű begy alapszó begyegyel igei szarmazéka, mely szintén az ezzel a testrésszel végzett cselekvést jelenti: "begyegyel begyegél 'a balkéz ujjjaival belülről domborítja az edény falát'" László: Nyr. LXXXI, 327/.

Befejezésül térjünk vissza még egyszer a vizsgált szócsalád alapszavára. Lássuk mi is az arasz etimológiája.

A szó finnugor eredete ma már kétségtelen. Elsőnek Budenz egyeztetette a mai. nyelvjárásokbeli megfelelő szavakkal, Ahlquist vette észre először chti. megfelelőt, a mari megfelelővel pedig Wichmann vetette először össze. Az EtSz. közli a megfelelő alakokat: "v o g ű. tārās, KKK.F. tōrās, T. tārās 'spanne' NyK. XXV, 269; vor. Ahlgw.tores, torās ua. o s z t j ű: sōres, sūrt ua. Ahlgw:I r t. sūrt Patkanov: D. sort UgF. XII, 34/ c s e r. M a l m. šorž ua. MNy. VIII, 32o."

A szamojedságból idetartozik még: "s z a m J u r. t'ärvua 'spanne' Reguly /NyK. XXII, 342/, t'ervua, t'ervua. '1/4 arsin' Castr. 27, 289, vö. Munkácsi, NyK. XXIII, 9o, XXVII, 15o; Gombocz, Thomsen-festschrift, lo. 1." /EtSz.I, 123/.

A magyar szó magánhangzás kezdete s a mai. megfelelők szókezdő t hangja alapján szókezdő fgr. s-re következtethetünk; ennek látszólag ellentmond a chti. megfelelők szókezdő s- hangja. Van azonban néhány biztos példa arra is, hogy a szókezdő fgr. s- folytatója a chantiban - de néha a manysiban is - s-.

N. Sebestyén Irén írja Az uráli nyelvek régi halmenevei c. cikkében a magyar ő halmnév és rokonnyelvi megfelelőinek szókezdő hangját vizsgálva: "Néhány biztos példában azonban ritkán az eredeti szókezdő s-hangnak a vogulban és az osztjákban s-folytatója van: vog. sai, sai, m.R., N. ev: év 'genyvedtség', zürj. sia: sia, 'rothadt; rothadtság' stb.; osztj. sora m. arasz stb. /vö. Szinnvei Ny. Has. 26, továbbá Paas s-laute 88, és 109. sz./.

Hasonlóan Paasonen 1. művének 88. sz. etymológiájához, ebben a halmnévben is a vogul és az osztják minden nyelvjárásában s-megfelelést látunk" /NyK. XLIX, 37, e kérdésről már előbb is: NyK. XLV, 353/.

Az egyeztetett rokonnyelvi megfelelők alakváltozatai a szókezdő mássalhangzó /ill. a magyar szó magánhangzó kezdete/, az ezt követő magánhangzó és r hang tekintetében szabályos egyezést mutatnak. Az r hangot - közvetlenül, vagy megelőző magánhangzóval - követő mássalhangzók azonban a különböző fgr. nyelvekben hangtani szempontból függetlenek egymástól. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar, manysi és egyes chanti nyelvjárások szóvégi -s hangja, más chanti nyelvjárások szóvégi -t-je, a mari szóalak szóvégi -ž-je képző.

E merészen látszó feltevést a következő alaktani megfontolások támogatják. A manysi szóalakok szóvégi hangja bizonyára ugyanaz a denominális névszóképző, amely az illető nyelvben gyakori -ris, ras dim. képző/mari. χum 'férfi', χumras 'emberke', vö. vö. Kálmán B.: Manysi nyelvkönyv 15/ végső tagja. A chanti megfelelők végső hangja azonos lehet azzal a denominális névszóképzővel, amely megtalálható többek között a következő chanti szöveken: χuwat 'Länge' /χuw 'lang'/. jamat 'gute Tat'

/jam 'gut'/" /Steinitz: OstjOchrest². 40. vö. még Györke: Die Wortbildungslehre des Uralischen 16/. A magyar arasz~mari šorž képzett voltára még kétségtelenebb analógiát találunk magában a mariban. A mari megfelelő szó végső ž-je minden bizonnyal ugyanaz a képző, amelyik a magyar ravasz 'róka' szó mari megfelelőjén is megtalálható: "ravasz 'róka' R.N. cser. ržβžž, ržβžž 'róka' ..." /Nyhas⁷. 31, vö. még u.o. 39, 143 mari nyelv-járési alakváltozatokra ld. Beke+ Cser nyt. NyK. XXXIX, 126/. A magyar ravasz szóvégi -sz hangja s a mari ržβžž végső -ž-je párhuzamba állítható a magyar arasz mari šorž megfeleléssel ez utóbbi szók végső hangját tekintve, a két szópár egymáshoz való viszonya alakítási szempontból nyilvánvalóan ugyanaz. Márpedig a mari ržβžž képzett volta felismerhető a finn megfelelő szóalakból: "ravasz-^{róka}.... cser. ržβžž, ržβžž vö. f. repo ua..." /Nyhas⁷. 31, 39, ugyanígy még 143/. A finn szó a magyar megfelelő rav-, a mari megfelelő ržβ- részével egyezik meg, a magyar ravasz -sz-e éppúgy képző /vö. Nyhas⁷. 143/, mint a mari r ž -ž-je, csak már elhomályosult e szók képzett volta. S ha ehhez még hozzávesszük azt, amit Beke Cseremisz nyelvtanának hangtani részében a mari nyelv intervokális vagy szóvégi helyzetben lévő š>ž hangváltozásáról találunk /vö. NyK. XXXIX, 381/, a magyar ravasz~mari ržβžž finn repo mellé analógiaképpen megemlíthetjük a magyar fűl~chanti pžl, pžl mari pžlžš; magyar fészek~chanti pžt, pžl mari pžžšš szavakat /vö. Nyhas⁷. 25, 43, 92/. Azt látjuk az említett megfelelésekben, hogy a fgr. nyelvek közül hol az egyik, hol a másik őrzi meg egy-egy szónak eredeti tövét. A magyar arasz szó tehát a fentiek alapján származékoszónak bizonyult.

Végezetül vessük fel még egyszer a dolgozat elején már elhangzott kérdést: mi volt hát az arasz eredeti jelentése, melyik testrész neve volt. Hiszen - bár az araszt a testrész-nevekből alakult mértéknevek közé sorolja mind a nyelvérzék, mind a nyelvtudomány, - ez az eredetibb jelentés a magyarban már csak bizonyos jelentésárnyalatokban, alkalmi használatban mutatható ki, a felsorolt rokonnyelvi megfelelőikben sem él, jelentése lényegében mindenütt a mértékjelölésre szűkült. A fgr. összehasonlító nyelvtudomány azonban eddig még nem mutatta ki a vizsgált magyar szó megfelelőjét a mordvin, finn és lapp nyelvekből. Pedig van az említett nyelvekben egy olyan, az illető nyelvekben egymás között már egyeztetett szó, amelyik jelentését és - az iménti alaktani fejtegetések alapján - alakját tekintve is feltétlenül idetartozik; md. sur 'finger' ~ f. sormi 'id.' ~ estn. sõrm 'id'. lpN. suorbma / g. suorma / 'id.' lpL surma -, g. surma 'id'. lpK. sirm 'die haut zwischen den fingern; finger', /N/ suorm 'finger, zehé' /vö. Paas. s-laute 54 az. A felsorolt 'ujj' jelentésű szóknak viszont az ugor^{ek}nyelvből és a mariból nincs kimutatva megfelelője. A mordvin s a finn meg lapp szók között is a tö- és származékszó viszonya figyelhető meg, az utóbbiak dim. képzőt mutatnak, a md. szó pedig a szó eredetibb, képzőtlen tövét /vö. Nyhas⁷. 98/, axxax Hangtani szempontból szabályos az egyezés az említett szó és az arasz meg egyeztetett megfelelői között, mind a mássalhangzókat, mind a magánhangzókat tekintve, a jelentések pedig a következőképpen függnek össze.

A felsorolt md., f. és lp. szók közül a lpK sirm első jelentésének jegyezte fel Paasonen a 'die haut zwischen den fingern' jelentést, másodiknak a 'finger' jelentést. Az 'ujjak kö-

kötti bőr' jelentést e szó azonban csak úgy vehette fel, ha korábban 'kifeszített ujjú kéz'-et vagy 'kifeszített két ujj'-at jelentett. E jelentés kapcsolja össze az itt említett szavakat a m. arasz szóval és megfelelőivel. Ebből a testrésznévből ugyanis könnyen érthető a 'Spanne' jelentés, a testrész és mérték jelentés között éppen az 'ujjak közötti bőr' jelentés mutatja az átmenetet. Másrészt ebből az eredetibb jelentésből kifejlődhetett közvetlenül az 'ujj' jelentés is, mint ahogyan a lpp nyelvjárásban a más lapp nyelvjárásokban, ezenkívül a md.-ban és a f.-ben láttuk. Az utóbbi nyelvekben a szó már csak ebben a jelentésben él, míg a m., msi., chti., mri nyelvben és a szamojéd nyelvjárásokban a 'kifeszített ujjak' ~ 'kifeszített ujjú kéz' jelentésen keresztül kifejlődött a szó mérték jelentése, s ma már általában csak e jelentés használatos¹. Az 'ujj' fogalomra egy másik, újabb elnevezés alakult ki az ugor nyelvekben: m. uij ~ msi. tui chti. tui lui, lui /vö. Nyhas⁷. 140/.

A felsorolt mordvin, finn és lapp 'ujj' jelentésű szók tehát minden bizonnyal a magyar arasz megfelelői közé tartoznak, s azt a konkrétabb jelentést őrzi, amelytől a többi fgr. nyelv ide tartozó szavainak jelentése eltérő irányban fejlődött ugyan, de amelyre ezek mai jelentéséből is következtetni lehet.

1 A következő jelentésfejlődés is elképzelhető: 'ujj' > 'kifeszített ujjak' > 'kifeszített ujjú kéz' > 'a kifeszített ujjak közötti bőr' > 'a kifeszített ujjakkal mért távolság'. De a meglévő adatok meg az ől szó eredeti 'két kiterjesztett kar' jelentése az előbbi fejlődést teszi valószínűbbé, mert arra a fgr. nyelvekre jellemző szemléletre vall, amely az összetartozó testrészeknek néha külön nevet is ad.

II. Öl

A szó jelentései

"Öl, finnugor eredetű mértéknévünk az öl 1s. Jelentése a NyBz. szerint 1./ 'sinas, gremium, Schoss'; 2./ 'ulna, Klafter'. Van azonban az öl-nek még egy jelentése, amely a nyelvi adatok alapján világosan elkülönül a NyBz. által említett jelentésektől. Jelöli ugyanis öl szavunk a két kiterjesztett kar-t is. Igaz ugyan, hogy az előbbi két jelentésre igen korai adataink vannak, míg az utóbbira csak késői feljegyzések utalnak, mégis kétségtelen, hogy az utóbbi az alapja az előző két jelentésnek is.

A 'Schoss' és 'Klafter' jelentésre kb. egykorúak az adataink. 'Schoss' jelentésben a szó először a Königsbergi Türedékben fordul elő: vleben.

'Klafter' jelentésben, mértéknévként a Schlägli Hortuláriumban /XV. sz. eleje/ találjuk meg először: "cubitus mensura - owl" /vö. Szamota: A Schlägli magyar szójegyzék 94/.

Régi szótárszerzőink többnyire csak az utóbbi jelentést jegyzik fel szótáraikba. Calepinus /1585 / az ulna szót fordítja öl-lél: "vlua - öl" /Nem tudjuk, hogy az ulna szót milyen jelentésben használja./ /vö. Melich: Calepinus szótára 331/. Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzékében /1590/ a mértéknveket tartalmazó fejezetben szerepel, tehát ugyanott, ahol az arasz is: "Orgia - Egy öl" /vö. Melich: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 53/. Verancsics ötnyelvű szótára /1595/ is az 'ulna' jelentést ismeri; Szenczi Molnár Albert a mérték jelentést jegyzi fel szótárába /1604/: "Orgia - egy öl vagy hat lábnyomni mertec"; Sándor

István: Toldalék a magyar-deák szókönyvhöz című munkája szintén ebben a jelentésben ismeri a szót /vö. NySz. II, 1172/.

Régi szótárainknak egy másik csoportja azt mutatja, hogy a szótárázerzők az öl 'Klafter' szó családjába tartozónak érezték az ölel, ölelés származékokat, sőt sokszor idekapcsolták a 'Schoss' jelentést is. A 'Klafter' és a 'Schoss' jelentésű öl szók összetartozásának tudata legszembetűnőbb Baróti Szabó David Kisded Szótárában /1792/. A jelentések elkülönítésére a legkevésbé sem törekszik Baróti, ez kitetazik a felsorolt kifejezések következtelen sorrendjéből: "Öl: Egy öl-zéma. Ölembe ve/zem. Ölembe kéredzik, v. kéredzkedik, a' gyermek. Egy-két ölnyi. - Ölelő kezekkel fogadta. Ölelkezni. Ölelni. Ölelgetni. Meg-özve-ölelkeztek." /i.m. 284/. Páriz Pápai szótára Bod féle változatának 1801-ből való kiadása is a mértéknév öl-lel együtt említi az ölel származékot: "Ulna, ae: f. l. öl. Item. Réf, Sing... Amplecti ulnis ambabus: Meg-ölelni." /PPB. I, 652/. A szótár II, magyar-latin részt tartalmazó kötetében is van öl 'Klafter', ölelem, ölelés címszó, de e szók összetartozása ezen a helyen nem derül ki.

1. Az öl jelentéstörténetének vizsgálatában igen fontos Márton József latin-magyar-német szótára /1818/. Feljegyzi ugyanis az ulna címszónál az öl legeredetibb, legkonkrétabb jelentését: "Ulna, ae, f. l. könyök.... 2/ öl, kiterjesztett karok; *in unigenitum huius* . Ulnis amplecti, Ovid. meg-ölelni; *unum*" /i.m. II, 1613/. Eszerint az ölel ige ö is a 'kiterjesztett karok' jelentésű öl alapszó származékának érzi.

Az öl tehát a kiterjesztett két kar külön neve volt

először /vö. ehhez Beke: Nyr. LXXII, 130/. Erre az eredetibb jelentésre utal Maróthi György is Arithmeticajában /1782/. Az öl mértéknév szerepének kialakulását a következőképpen magyarázza meg: " & 199. Más Or^fzágokon majd mindenféle Me^fster-Emberek, mikor mérnek, Láb^f zámra...és ha nagyot kell mérni, Öl zámra zóllanak. Mellyre nézve ezeket illő a' Számvetőnek érteni.

Edgy Öl /mellyet Németül Klafter-nek hívnak; Deákul Orgya;/ té^fzen pontban három ínget. Ölnek pedig azért hívják, mert ennek ho^fz^fza olyan forma, mint edgy jó magas embernek az öle mikor kezeit kétfelé egyenesen ki-terje^fzti; mellyel mindenkor meg-egyez az embernek magassága. És így ugyan jó zál ember, és ritka, a' kinek edgy Öl a magassága." /i.m. 286-87, Az Ölökre, Lábakra, és Ujjakra való Számvetésről című fejezet/. Maróthi nyelvében az öl még a kiterjesztett kezeket jelenti. Ismeri a szó mérték jelentését is, s mivel tudja az eredetit, világosan érzi annak az új jelentéstartalommal való összefüggését. Szómagyarázó kedvéről és érzékéről tesz bizonyosságot az imént idézett fejtegetés, amelyet Arithmeticajában a "számvetők" számára szükségesnek tartott feljegyezni.

Az öl szónak ennél a legkonkrétabb jelentésénél említtem meg az OklSz.-nak az öl szóra vonatkozó első adatát is 1460-ból: Ez az adat az ölnek mértéknév szerepét mutatja ugyan, de a latin szövegből a szó eredeti testrészes jelentésének ismerete érezhető: "Singulam vnam extensionem brachiorum feni vulgariter egeg w1 zenath extorsissent /OL.D. 31755/" /OklSz. 723/.

2. Ebből a "két kiterjesztett kar" jelentésű testrésznév²ből alakult ki tehát az öl szó ma is ismert a régi nyelvünk-

ben igen gyakran használt mérték jelentése. E jelentésbővülés oka az, hogy a két karral jól meg lehet mérni valaminek a szélességét, magasságát, a behajlított karokkal fa kerületét stb. Nagyobb méretű dolgok mérésére alkalmas, a vele mért nagyjából állandó hosszúság viszonyítható más mértékekhez, velük összevethető. Rendszeren a láb mértéknévvel osztják kisebb egységekre. Szenői Molnár Albert is említi, hogy az "Orgia: egy öl vagy hat lábnyomni mertec." /M4L., vö. NySz. II, 1172/.

A MTSz. feljegyzí Hármaszék megyéből: magyar öl: öt láb /MTSz. II, 35/. A SzamSz.-ban is megvan az öl mérték ilyen meghatározása: "hat lábnyi /1.896 méternyi/ hossz mérték". /SzamSz. II, 196/.

Múlt századi irodalmi nyelvünkben még gyakran szerepel a mérték jelentésű öl szó. Jókai különösen szereti, szemléltetésre igen gyakran használja, talán leggyakrabban régi mértékelnevezéseink közül. Pl. "A városban egy szép patak foly végig, két öl széles, fél öl mély." /Jókai M. Művei, cent.kiad. XVIII; Fekete gyém. II, 37/; "A szörnyeteg /t.i. az ő szarvorrú/ három öl hosszú, s az orrán két rendbeli három láb magas tülköt visel; az neki fegyver, ásó és kapa." /i.m. I, 7; ld. még u.o. II, 99; II, 100/; "A pálya közepén már mind elhagyták egy öllel a hozzájuk közelebb jövőket, s szorosan egymás mellé férközve vágattak a zászló felé." /Jókai M. Művei, cent.kiad. IV: Egy magyar nábob I, 123/.

Mikszáth is szívesen használja, pl. " -No hát csinálj nekem, Matyej György, egy diófa koporsót, másfél öl széleset, másfél öl magasat." /Mikszáth K. Művei Révai kiadás XIV. kötet: Beszterve ostroma 212/.

Nyelvjárásainknak ma is eleven mértékelnevezése az öl. Csűr a SzamSz.-ban igen finom különbségeket téve & felsorolja az illető nyelvjárásban élő jelentéseket: "öl. 1. 'a két szét-tárt kar hosszának megfelelő hosszúság'. /Ilyen öllel méri pl. a cigányasszony a sajátkészítésű szöttes mázragot, a csempész a dohányfonadékot stb. /2. hat lábnyi /1.896 méternyi/ hossz-mérték'. 3. 'klafter' /köbmérték/... 4. 1.896 m térmérték'. 5. a fölfelé görbitett két karba férő mennyiség" /SzamSz. II, 196/.

Az OrmSz.-ban a szó első jelentéseként ezt találjuk: "'a két karral átölelhető mennyiség", második jelentésként: '1.89 m' /t.i. nagyjából megfelel két kiterjesztett férfikar hosszúságának a közbenes törzsszélességgel/" /vö. OrmSz. 416/.

A SzegSz.-ban is megtaláljuk az öl hossz-mérték jelentését. Bálint Sándor szerint az öregek még ma is mérnek öllel: "öl ... 'régi mértékegység, egy középtermű ember kiterjesztett karjainak hosszúsága, mintegy 189 cm.' Öregek még ma is mérnek így a méter helyett. A velem tanyájának öt öl a hossza." /i.m. II, 237/.

2. Nyilvánvaló a fentiekből, hogy az öl mint mértéknév, hossz-mérték egységévé vált. Annyira, hogy öl hosszúságú falóc-ról, mérőlécről is tudunk viszonylag korai adatok alapján. E mérőlécnak az volt a szerepe, hogy a mérést pontosabbá tegye, hiszen az emberi öl hossza egyénenként változó. Ilyen mérő rud-ról tesz említést Comenius is: "Lábnyi: /unius pedis; einen fuss lang/. A mérőknek mertéki ezec: lépés öl, tíz lábni mérő rud /Com: Jan. 165/" /vö. NySz. II, 501/. Haller János Hármaskönyvében szintén említ egy ilyen mérésre szolgáló pálcát,

ahogyan ő nevezi: öl-pálcát: "A melly ember mértéket és eraszényt visel kezében, és öl páltzát, az a kereskedő embereket tanittya, hogy az igaz mérték mellől el ne állyanak /Hall.: HHist. II, 340/" /v8. NySz. II, 1172/. Maga az elnevezés mutatja, hogy a mérőléc ölnyi hosszú volt.

CzF. is tud ilyenről, az öl 6. jelentésének ezt jegyzi fel: "Öl... Jelenti azon póznát, fából vagy vasból, mely ezen nemű mértéknek megfelelő eszköze, s rendszeren lábakra és hüvelykekre van osztva." /CzF. IV, 1166/.

Fazekas a Ludas Matyi II. levonásában pedig zsebbeli /nyilván összehajtható/ ölmérőtől ír: "Elfordul onnan /t.1. Maty/, veszen egy félkézi szekercét, zsebbeli ölmérőt, s plajbászt...."

Ez az ölnyi hosszú, öl nevet viselő mérőrud helyenként még ma is használatos. A SzegSz.-ban ezt olvashatjuk az öl főnév második jelentéseként: "'l öl hosszúságú lécs, amely sukokra /lábakra/ van beosztva.' Különösen szalmavásárlásnál élnek vele" /i.m. II, 237/. Ugyanebben a nyelvjárásban az öl alapzó öles származékának is megvan az imént látott jelentése, bár a két, lényegében azonos jelentésű szó között az alaki különbség, az öles származék képzett volta némi jelentésbeli specializálódást eredményezett: "öles.... 2. fn. 'ölnyi hosszú, hat sukra felosztott faléc, a kötélgyártó mérőeszköze'" /SzegSz. II, 237, az én kiemelésem/. Az öles, amely ugyanúgy ölnyi hosszú, ugyan-csak sukokra van beosztva, mint a fentebb már említett öl nevű mérőléc, már csak a kötélgyártók nyelvében jelent mérőeszközt.

Az öl szó fenti jelentése testrésznévről élettelen tárgyra névátvitellel keletkezett, de nem oly közvetlen kép-

zettársulás alapján, mint amelyet pl. az asztalláb esetében láthatunk. A 'két kiterjesztett kar'-t jelentő 81 testrésznév előbb mértéknév jelentésűvé vált, majd a mérésre kiterjesztett két kart helyettesítő mérőrud, léco neve is az 81 vagy -8 képzős származéka lett.

A hosszsmérték jelentésből kifejlődött a szó tér- sőt köbmérték jelentése. Erről is hírt ad Maróthi már említett A rithmeticájában: "De a' Kő-mivesek, mikor 81' /zámra alku/z-nak a' Gazdával, nem így értik az 81' /zámot, hogy csak a' ho/z/zát értenék a' Falnak; hanem mikor edgy 81t mondanak, olly falt értenek, a' mellynek mind ho/z/za, mind magassága edgy-edgy 81. és ezt hívják Quadrát Ölnek: mi nemü lenne edgy ollyan A/ztal, a' mellynek /zéle ho/z/za három-három Sing-

Hány Quadrát 81 legyen már valamelly Fal? így kell felvetni: Mérd meg a' Falnak egé/z ho/z/zát, hány 81? Mérd meg a' magasságát-is a' fundamantontól fogva. E' két /zámot /ok/zorozd edgymással. A' Factum léfzen a' Quadrát Ölöknek /záma.

P.o: Ha a' falnak ho/z/za 7 81; a' magassága 3 81; téfzen az egé/z fal 21 Quadrát Ölt

Ha a' ho/z/za 11 81; a' magassága 4 81; téfzen a' fal 4-/zer 11, az az: 44 Quadrát-Ölt. 'sa't.' /Maróthi Gy.: Arithmetica 287/.

A szó területmérték jelentését CzF. is feljegyzí.

Jókai, de sok más írónk is használja az 81 főnevet

A hosszsmérték jelentés régiségét mutatja, hogy e jelentésben földrajzi névként is előfordul: Százölhosszi Ölőnevet említ Szerdahelyen az OrnSz. 499.

e jelentésben. Pl. "Nekem megmutatta az épület nagy tervét, amit saját költségén készíttetett a főváros számára. Az egész negyvenötezer ölet fog elfoglalni.

-Bone Deus! De hát mire lesz az a nagy épület?"

/Jókai: Ráby M. 239; Szépirod. Kiadó 1956/.

A népnyelvben ez a jelentése szintén megvan, bár ebben az értelemben a kvadrátöl vagy négyszögöl elnevezés gyakoribb /vö. SzegSz. I, 863/. Az Ormsz.-ban erre a fogalomra a saroköl szó a használtabb kifejezés /vö. i.m. 471/.

Az ölfa összetétel több nyelvjárásban ismert mai jelentése a köbmértéknevezések közé vonja az öl szót /vö. "ölfa fn. 'a szokásos öl nevű köbmértékbe rakott fa'. Vö. klofterfa." SzamSz. II, 196; az ölfáról ld. még előbb is/.

2. A 'sinus, gremium, Schoss' jelentésű öl szót - Harmattal⁺ ellentétben egy eredetűnek tartom az imént felsorolt jelentésárnyalatokat mutató 'két kar' > 'mérték' jelentésű öl szavunkkal amint ezt már a bevezetésben is említettem. Beke Ödönnel együtt azt vallom, hogy "nincs... semmi szükség kétféle eredetű öl szó feltevésére", hiszen - mint Beke is rámutat - az eredeti 'két kar' jelentésből kifejlődhet a 'Schoss' jelentés, mert ezt a "másik ölet is a 'két kar' alkotta, de nem kiterjesztve, hanem összezárván, s előbb volt még az álló helyzetben való ölben tartás, ölben vivés jelentés, mint az ülő helyzetben való ölben tartás, amikor már a combnak is szerepe volt." /Nyr. LXXII, 130/. E jelentésfejlődést Beke a finn és lapp nyelv analógiájával támogatja, hiszen ezekben is

+ Harmatta szerint "a többi finnugor nyelv szókészletének vallo-mása alapján...öl szavunkban két, eredetileg különböző hang-alaku szó esett össze, amelyek közül az egyiknek a jelentése

kialakult a mi öl 'Klafter' szavunk megfelelőinek 'Schoss' jelentése. E véleményt támogatja a SzamSz.-nak az az adata is, amely szerint a 'Schoss' jelentésű ölnek is van újabb mérték jelentése: "öl....7. 'fennálló helyzetben a magához ölelt kar és mell közötti férőhely'. öl be vitte a gyermekeket a mezőre. a/'ugyanaz a férőhely mint mérték'." /SzamSz. II, 196/.

Az eredetileg 'két kar'-t jelentő öl szó igen korán /KT./ felvette ezt a másodlagos testrész jelentést. E jelentésváltozás azért is különösen figyelemre méltó, mert eredeti testrészjelölő szóból a vele kapcsolatos cselekvés jelentésmódosító hatására ugyancsak konkrét testrésznév vált. Ezt mutatják a készülő Akadémiai Nagyszótár következő adatai: 1772-ből "a bélek vagy fodor haj /olv. háj/ embernek ölébe le-szál" /Márikovszki: Néphez, 483/; 1796-ből: "találtatnak... olly férfiaknak /sic!/ való kötők is, a' kiknek öleik le szállottak," /kinek sörve van; M.Kurír II, 751/. Az ölnek ilyen egészen konkrét, de az eredetihez viszonyítva mégis újabb jelentésére lásd még a SzegSz. II, 237, MTSz. II, 35/. Az öl szónak 'Schoss' testrészjelentéséből is alakulnak újabb árnyalatok névátvitellel, pl. "S nyolcz ölnyre furtam A föld ölibe;" /Egyet.Philol. Közl. II, 44; Wigand János: Thym dala, 1878-ből./ Hasonló jelentésárnyalatokra /természet öle, hazája öle/ bőszígesen találunk adatokat az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagában, főleg a XIX. sz. irodalmi nyelvéből.

'Klafter'; a másiké pedig 'Schoss' volt." /MNY. XLI, 278/.

Az ől szóból keletkezett származékok, a vele alakult

összetételek és szólásmódok

Az ől szó mindhárom fő jelentéséből alakultak származékok, jellegzetes, szólásszerű kifejezések.

1. A 'kiterjesztett karok' jelentésből alakult -l képzővel az őlel igei származék./Erre is ld. Beke már idézett cikkét./ Ez az ősi, még az uráli korból származó igeképző e szó esetében is ugyanazt a jelentésmódosító funkciót mutatja, amelyet más testrésznevekből alakult igei származékok esetében is megfigyelhetünk: a létrejött képzett szó az alapszó jelentette testrészszel végzett cselekvést jelöli /vö. araszol, begyegel, karol/. Az őlel jelentése: 'két karjával átfog'. Ha tehát nem is volna meg nyelvünkben az ől alapszó eredeti jelentése, e származékból biztosan kikövetkeztethetnénk.

Az őlel ige megvan már a Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredékben /1487/ két helyen is, bár az ől alapszó nem található meg benne. "Bractiar: meg őlelny." /vö. Melich: Gyöngy-Szót. 54/; "Amplector: á quo amplexor: circū nector: Megh őlelöm: környwl weszom." /u.o. 134/. E szótárban megvan az őlel főnévi származéka, az őlelés is: "Amplexus: us: ui: őleles." /u.o. 54/.

Későbbi szótáraink szerzői közül többen - mint már láttuk /BSzD., PFB./ - egy szócikkben közlik az őlel, őlelés származékokat az ől alapszóval, hiszen a jelentések összefüggése világos előttük.

Az őlel ige vizsgálatában külön figyelmet érdemel Kresznerics szótára, mert a szónak ugyyszólván minden /ige-

kötés, gyakrító, főnévi/ származékát felsorolja, főképpen Molnár Albertre hivatkozva a latin értelmezésnél. Adatai közül egy, régi nyelvünkben gyakori közmondás igen érdekes, mert megvilágítja ugyanennek a közmondásnak más változatait. Nála így találjuk: "A'ki sokat ölel, keveset szorít." /Kr. II, 106/. Más változatokban az ölel ige helyén a fog ölebe kifejezés szerepel. Ezt a másik változatot maga Kresznerics is ismeri és feljegyzi: "A'ki sokat fog ölebe, nem szorít." /l.m. II, 106, ugyanígy még Kresznerics: KÖzm. IV, 83; Kovács P. KÖzm. 158 ; Faludi P. KÖlt.M. II, 119 ./ (Ez utóbbi adatok a Nagyszéki cédlapanyagából valók).

Az ölel és fog ölebe párhuzama, azonos jelentése eldönti az utóbbi kifejezés öl főnévének jelentését. Ha csak az utóbbi alakban fordulna elő az idézett közmondás, a 'Schoss' jelentéshez kapcsolnánk, így azonban nyilvánvaló, hogy az ölebe fog a két karral való ölelést, valaminek felölelését, átfogását, -szorítását jelenti. A szólas tehát az öl szó eredeti jelentéséhez frözdik.

2. Mivel a két kiterjesztett karral meg lehet mérni valaminek a magasságát, szélességét, föl lehet vele fogni, ölelni gallyat, szalmát, szénát, mértékjelzős összetételek könnyen keletkezhetnek az öl jelzőből a a felölelt anyag nevéből. Nagyon régi jelzős kifejezésnek bizonyul az öl-fa. Igen gyakran szerepelt nyelvünkben, ez a magyarázata annak, hogy idővel valószínűs összetétellé is vált, olyanná, amelyben az öl előtag el is veszthette mértékjelző szerepét.

Az öl-fára az első adatot az OklSz. 1544-ből idézi: "Öttem masfel öl fat /OL. Nád.49/"; 1545-ből: "Vöttem ket öl

fat mind hozataasual /OL. 49/" /Oklsz. 723/.

PPB.-ben az egy ölfa értelmezése még így van: "Egy ölfa, mennyit egyszer fel ölelhet ember: complexus lignorum" /vö. NySz. II, 1172/. Sándor István Toldalókiában is megtaláljuk: ölfa: orgia lignorum /vö. NySz. u.o./. Comenius Januájában is megvan: "Debent dare III. carratas lignorum, quae vocantur eulfa 1226 /Com.Jan. 165/" /NySz. II, 1172/. Kresznerics Sándor I.-től idézi /Kr. II, 106/.

Az irodalmi nyelvben is megvan. Csak Jókaitól említek a fa öllel való mérésére adatot: "Amíg a szegény népnek a legnagyobb szigor és büntetés mellett tiltva van azéraz gallyat szedni az erdőben, amíg a kórházban a betegek télen megfagynak a hideg szobákban; addig az előljárók a nyár elején halomra vágatják a fát, s száz meg száz ölével ajándékozzák el egyenesen vesztegetésre" /Jókai: Ráby M. 162, Szépirod. Kiadó 1956/.

Mai magyar nyelvjárásaink is ismerik az egy /stb./ ölfa kifejezést. A Csángó szótárban is megvan az öl címszónál: "idj öl fa ein Klasten Holz: ein Schoss voll Holz" /Wichmann: Wb. des Csángódialektos 110/. A csángó nyelvjárás tehát még az eredeti jelentést őrzi. A SzamSz. és a SzegSz. már a köbmérték értelmet mutatja: "ölfa fn. 'hasábos, ölbe rakott tűzifa'" /SzegSz. II, 237/: "ölfa fn. 'a szokásos öl nevű köbmértékbe rakott fa'." /SzamSz. II, 196/.

Az ölfa tehát - mint láttuk - először annyi fát jelentett, amennyit egy ember két karjával felölelhet /vö. PPB., Csángó Sz./. Az öl mértéknévvé válása után jelenthette csak az egy öl széles, egy öl magas farakást. De ezen túl valódi összetétel is válhatott, amelyben már a keletkezett új jelentés nem csu-

pán összege az alkotóelemek jelentésének. Ezt mutatja a következő adat 1760-ból: "De akár mint, ha csak az ölfavágás az jágerek kötelessége, azt a vajdák is véghez viszik, még szót fogadva, s fizetést nem kérnek /Gazd.tört. Szemle VII.418/." /OklSz. 723/. Az uradalmi cselédek ölfavágásáról beszél Sz.Morvai Judit is Asszonyok a nagycsaládban című könyvében: "Akinek nem jutott munka otthon a gazdaságban, azt elküldte az uradalmi erdőbe ölfát vágni" /l.m. 19/. Az idézett példákban az ölfavágás már valódi összetétel. Hasonló összetétel van a lappban is /vö. Lagercrantz: Lp.Wb. II, 759 /.

3. Az egy /stb./ ölfavágás kifejezés is igen régi. Már fentebb idéztem az OklSz. ide is tartozó első adatát 1486-ból. A NySz. az ölfavágás szóval alakult szókészek között említi: "Egy-egy ölfavágás /Gér: KérCs. IV. 287/" /NySz. II, 1172/.

Csefkő kéziratos történeti adattárában 1658-ból való a kifejezésre a következő adat: "három ölfavágás, harminczhat köből búzám jár convention szerint. Teleki M. lev.I, 270"; 1659-ből: "Az Kegyelmed lovainak... 6 nagysága egy ölfavágást rendelt. u.o. I, 330"; 1661-ből: "azonban az egy ölfavágással is 6 kegyelmét mostan feltisztelik Kolosvári-Ovári. Corp. Statut. III, 653." E jelzős szerkezet gyakori előfordulását mutatja, hogy régi szótáraink külön megemlítik az ölfavágás alakult összetételek között. Kresznerics már Baróti Szabó Dávidra hivatkozva veszi fel szótárába: "Ölfavágás. Orgia foeni. Sz.D." /Kr. II, 106/. Ugyanúgy, mint az ölfavágás esetében is, az ölfavágás való átkarolással felfogott szavak volt az ölfavágás mennyisége. Ilyen jelentésben jegyzi fel Csúry is: "Tet'tem a jószág eli: be egy ölfavágást." /SzamSz. II, 196/. Ma már több nyelvjárás-

ban az ölnyi magas, ölnyi széles széna- vagy szalmakazal-
részt jelenti. /Bálint Sándor mondja, hogy a 'mérőléc' jelenté-
sű öllel különösen szalmavácsolásnál mérnek. V8. SzegSz. II,
237/.

4. Ha ma ezt halljuk: ölbe kapta, csakis így értjük:
'fölkapta /pl. gyermeket/ az ölébe, hirtelen fölvette'. Mint-
egy másfél, két évszázaddal ezelőtti nyelvünkben azonban nem
a kedveskedés, babusgatás kifejezései közé tartozott az ölbe
kapta szólásmód. Sándor István még így tudta: "Ölbe kapni:
brachia amplecti ad luctandum" /v8. NySz. II, 1172/. Kr.-ben
is ezt a jelentést találjuk. /v8. Kr. II, 106/. Verseghy is
ebben az értelemben használja: "Aranypataki..... a' latrot
hátulról ölbe kapta" /Verseghy: Külneki Gilméts 287/. Fokón-
értelmű szókapcsolat volt az ölbe kap a mai ölre megy kifeje-
zéssel, megőrizvén az öl szó eredetibb 'két kar' jelentését.
A két karral nemcsak ölelni lehet, hanem birkózni is, melynek
sokszor komoly testi sértés a vége. Az ölbe kapásról ilven ér-
telemben mondja Paludi: "Hol mikor veszedelmes öszve kerülések
történnek, ily ízben nem jó ölbe kapni /Fa.: NE. 492/"; "Ölbe
kapvan, meg vérzették magokat /Fal: Vers./" /v8. NySz. II,
1172/.

A szólásmód más változatában az öl főnév -re ragos
alakban szerepel: ".... az lett belőle, hogy ölre kaptak, du-
lakodtak, az asztalt felfordították;" /Jókai: Ráby M. 305/.
Ugyanezt a fogalmi tartalmat kifejezi az ölbe esik szólásmód
is, az esik ige itt ugyanabban a jelentésárnyalatban szerepel,
mint a nekiesik, egymásnak esnek szókapcsolatokban: "Ölbe
az Athleták egy massal itt esnek Bajvivók társakat ez helyen

keresnek" Erdődy L. Sans-Souci 16. 1777-ből/.

A szólacsoport is az öl eredeti jelentése köré alakult.

Természetesen emellett az ölbe kap-nak megvolt a ma ismert 'ölbe vesz' jelentése is. Népmesében olvassuk: /a vénasszony / "ölbe kanta az aranyhajú vitézt" /Merényi L.: Saj. népm. I, 159 /. Ebben a jelentésben a szólas már inkább a 'Schoss' jelentéshez kapcsolódik. Hogy ma már csak ebben az utóbbi jelentésben használatos, annak bizonyára az az oka, hogy előbb látott jelentéséből kiszorította az ölre megy kifejezés. Mivel az ölbe kap kezdetől két jelentésű volt, megvolt a lehetőség a szólasok közötti jelentésmegosztásra. Arany már az utóbbit használja: "Mert amint a nőstény ölre ment a birokra, megszorítja torkát Toldi két marokra; " /Arany: Toldi V. ének 9. versszak/, ugyanígy még A fülemülében is. Népmesék nyelvén is gyakran szerepel. A Csontkötő fia című mesében így fordul elő: " Ejnye, te csuf ember, mindjárt kibajitlak! - a ölre mentek;" /M. Népkölt. Gy. XIII, 4/.

Az ölre megy szólaszt - kétségtelenül helyesen - a 'kiterjesztett kar' jelentéséből magyarázza Béke /vö. Nyr. LXXIV, 296/.

5. Az öl alapszó másodlagos mérték jelentéséből alakult az öles és ölnvi melléknév.

Öles szavunk a fgr. eredetű -s képzővel alakult. Korábbi jelentése: 'ölhosszúságú'. Így találjuk minden olyan szó szerkezetben, melyben számnévi jelző előzi meg. Pl. "1638: Vagion egy negiven öles halaszo gialon minden hozza valo eszközzel együtt azon keppen vono kötellivel /L. UC. 2/34/" /Oklsz. 723/. Népmesékben még ma is megvan ebben a jelentésben

"Csinaltassunk háromszáz öles lánczat" /M. Népköltgy. VI, 353/. /Ugyanígy még: Nyr. II, 371; Baal Gy. Magy. Népmesegyűjté-
ménye III, 46; Jókainál igen gyakran, pl. Fekete gyém. I, 5,
6, 7, 92-93, stb./.

Később a szó a nagy melléknév szinonimájává vált,
ilyen jelentésben számjelző nélkül használatos. Jókai is is-
meri ezt a jelentésárnyalatot is: "A többi fényes új boltfel-
iratok, kirakatok, öles betűk..... között ez a kopott fakó
tábla ragyog a legjobban." /Jókai M. Művei, cent. kiad. XVII.
Fekete gyém. I, 135/. Nikszáth is szívesen használja: "Nagy
öles természetű emberek voltak ezek a zsebrákok" /A szelístyel
asszonyok 105/. /Ugyanígy még pl. Beszterce ostroma 20/.
Krúdy feltűnően gyakran alkalmazza. Pl. "Az öles természetű med-
vét deszkákra fektették" /A vörös postakocsi 430/. /Ugyanígy
u.o. 300-1, 388, 419, 427, 433/. Ebben az utóbbi jelentésben
sajátos stilisztikai értéke, választékos hangulata van a szó-
nak.

Nyelvjárásaink még az eredeti jelentésben ismerik. Már
fentebb láttuk, hogy a szegedi nyelvjárásban a szó főnévként is
(1) fordul a kötélgyártók mérőléceinek neveként.

Az ölnvi melléknév ugyanolyan jelentésű, mint az öles
szó. Az öl főnév mértékképzés származéka. Jókainál a szó ta-
lán még az öles melléknévnél is gyakrabban szerepel /vö. Fekete
gyém. I; 4, 7, 10, 154, 156, 197, 199, u.o. II; 93, 98;
Egy magyar nábob I; 125, u.o. II, 123; Kárpáthy Z. I, 132 stb./.

Érdekes, hogy Arany a relatív kicsinység kifejezésére
találja alkalmasnak a szót. Hiszen attól függően, hogy minek a
jelzője, az ölnvi is jelölheti egy-egy dolognak valamihez vi-

szonyított kicsiny voltát /mint az araszos, arasznyi/ . A Téli versben írja: "Most fázok, mert van benne mód, Míg el nem ég félőlnyi fám: Akkor.... ha elrontom a szót és fázom. - nem az én hibám." /Csak a félőlnyi fám az én kiemelésem/. /Ugyanígy az "Ének a pesti ligetről" című versében is/.

6. A mérték jelentésű öl alapszóból a számosháti nyelvjárásban -z igeképzővel igei származék is alakult: "ölöz.. 'kivágott szálfát ölnyi hosszúságú hasábokra apróz'". Főnévi származéka is van: "ölözés 'Kivágott szálfának öles hosszúságú hasábokra aprózása'" /SzamSz. II, 197/.

Az öl jelentéstörténete azt mutatja, hogy mind a 'Klafter', mind a 'Schoss' jelentésben ugyanazzal a szóval van dolgunk, a két - első tekintetre csak lazán összefüggő - jelentésű-szó nem külön-külön előzményre tekint vissza, nem beszélhetünk konvergencia alaki fejlődés következtében véletlenül egybeeső homonim szóról.

Nemcsak a mértéknév, hanem a test öblét jelentő öl főnév is ebbe az etimológiai sorba tartozik: m. öl~mai. tal, töl~hti. lul, lal, tal~^{tel}komi avl~udm. sul~md. sal, sül~mari sülö, söl~f. svli~lp. salla, sall /vö. NyK. XLIV, 388/.

Ezt a véleményt támogatja az a nyelvünkbeli tény, hogy a többjelentésű öl szó származékai, a vele alakult összetételek jelentés tekintetében sokszor összefonódnak. Ezenkívül a finn és lapp nyelv megfelelő szavainak analógiája mellett /melyre, mint láttuk, Beke is rámutatott/ a meg kell említenünk a manyisi megfelelő olyan másodlagos jelentését is, amely a

'Schoss' jelentés felé közeledik: "vog. tal, tal 'klafter',
umarmung; schoss am kleide; faden /mass/" /NyK. XXXIII, 476;
az én kiemelésem/.

Tartalomjegyzék:

A testrésznevekből alakult mértékelnevezésről általában.....	1
Az <u>arasz</u> előfordulása, jelentése, alakváltozatai.....	10
Az <u>arasz</u> -szal mint alaptaggal alakult jelzős szerkezetek, összetételek.....	24
Az <u>arasz</u> származékai.....	34
Az <u>arasz</u> etimológiája.....	41
A z <u>öl</u> /fn./ jelentései.....	46
Az <u>öl</u> szóból keletkezett származékok, a vele alakult össze- tételek és szólásmódok.....	55

